

**Yıkım mı Yoksa Yeni Bir Medeniyetin İnşası mı?
Speros Vryonis, Jr.'nin Anadolu'nun Türkleşmesi Hadisesine Dair
Görüşleri Üzerine Bir Reddiye**

Nazlı ALTUNSOY

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta
Çağ Tarihi ABD, Kırklareli Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7438-4401>

ROR ID: <https://ror.org/00jb0e673>

nazli.altunsoy@klu.edu.tr

Atıf Bilgisi

ALTUNSOY, Nazlı. “Yıkım mı Yoksa Yeni Bir Medeniyetin İnşası mı? Speros Vryonis, Jr.'nin Anadolu'nun Türkleşmesi Hadisesine Dair Görüşleri Üzerine Bir Reddiye”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 54 (Güz 2025), 1-44.

Geliş Tarihi	30.04.2025
Kabul Tarihi	22.08.2025
Yayın Tarihi	29.11.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Dünya tarihine damga vuran hadiselerden birisi Anadolu coğrafyasının Türkleşmesi ve ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşudur. Bu hadiselerden ikincisi üzerine Gibbons'un tezi ve Köprülü'nün ona cevap olarak ele aldığı reddiyesi ilim dünyasındaki değerli tartışmalardan biridir. İlk hadise üzerine ise Speros Vryonis dikkat çeken bir çalışma kaleme alıp makaleleri ile de savlarını desteklemeye çalışmıştır. Vryonis'in görüşü Anadolu'da büyük bir yıkım gerçekleştiği, medenî anlamda bir duraklama yaşandığı ve dönüşümün ancak çöküşle tamamlandığı yönündedir. O, burada özellikle tüm olumsuz durumları Türkmenlere yüklemiş, Rumların, Ortodoks Kilisesi'nin, Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı gerilemelerden onları sorumlu tutmuştur. Ancak Anadolu'nun Türkleşmesi tek bir sebebe bağlanacak veya bir konu üzerinden açıklanacak bir hadise değildir. Önemli bir değişim ve dönüşüm hadisesidir.

Anadolu'nun Türkleşmesi doğaldır ki savaşlarla olabilmıştır ve siyasî bir hadisedir. Ancak sonrasında kısa sürede hem yerli halk hem de fatihlerin uzlaşmasıyla sürecin dönem itibarıyla olabildiğince ılımlı ilerlemesi sağlanmıştır. Anadolu'nun büyük bir atılım gerçekleştirerek önemli bir ekonomik merkez olmasıyla bunun beraberinde getirdiği refahtan herkesin payına düşeni alması, Türklerin yerleşim yerleri isimlerinde, devşirme malzeme kullanımında taassup göstermemesi, din tercihi hürriyetinin sunulması, evlilikler, ilticalar bahsedilen sürecin her iki taraf için de oldukça sancısız geçmesini sağlamıştır. Çalışmada Vryonis'in iddialarının gerçekliği tartışılıp cevaplar sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorluğu, Anadolu'nun Türkleşmesi, Anadolu Türk-İslam Medeniyeti, Anadolu Uygarlıkları.

Destruction or the Construction of a New Civilization? A Refutation of Speros Vryonis, Jr.'s Views on the Turkification of Anatolia

Nazlı ALTUNSOY

Asst. Prof., Kırklareli University, Faculty of Science and Letters, Department of
History, Medieval History, Kırklareli Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7438-4401>

ROR ID: <https://ror.org/00jb0e673>

nazli.altunsoy@klu.edu.tr

Citation

ALTUNSOY, Nazlı. "Destruction or the Construction of a New Civilization? A Refutation of Speros Vryonis, Jr.'s Views on the Turkification of Anatolia". *The Journal of Turkish Cultural Studies*, 54 (Fall 2025), 1-44.

Date of Submission	30.04.2025
Date of Acceptance	22.08.2025
Date of Publication	29.11.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

One of the events that marked world history was the Turkification of Anatolia and the subsequent establishment of the Ottoman Empire. Gibbons' thesis on the second of these events and Köprülü's refutation of it is one of the valuable debates in the world of scholarship. On the first event, Speros Vryonis wrote a remarkable study and tried to support his arguments with his articles. Vryonis' view is that a great destruction took place in Anatolia, that there was a civilised pause, and that the transformation was completed only by collapse. In particular, he attributed all the negative situations to the Turkmens and held them responsible for the decline of the Greeks, the Orthodox Church and the Byzantine Empire. However, the Turkification of Anatolia is not an event that can be attributed to a single reason.

The Turkification of Anatolia naturally took place through wars and was a political event. However, in a short period of time afterwards, both the local people and the conquerors reconciled and the process progressed quite moderately. The fact that Anatolia made a great leap forward and became an important economic centre, and that everyone received their share of the prosperity it brought with it, the Turks' lack of fanaticism in the names of settlements and the use of spolia materials, the freedom of religious preference, marriages, and asylums ensured that the process was quite painless and moderate for both sides. In this study, the reality of Vryonis' claims will be discussed and answers will be tried to be presented.

Keywords

Seljuk State of Turkey, Byzantine Empire, Turkification of Anatolia, Anatolian Turkish-Islamic Civilisation, Anatolian Civilisations.

Giriş

Tarihteki önemli değişim ve dönüşümlerden biri, Anadolu'nun Türkiye olarak isimlendirilmesine giden süreçtir. Bu dönüşüm süreci etnik, dinî, sosyal, kültürel ve daha birçok alanda kendisini göstermiştir. Giderek artan bir şekilde araştırmacılar meseleye sıradan bir tarih meselesinin çok ötesinde yaklaşmakta, dönüşümün dinamiklerine, hadiselerin gelişimine ve tarih içerisindeki çok yönlü etkilerine odaklanmaktadır. Anadolu'nun Türkleşmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin kısa sürede gelişip üç kıtaya hükmeden bir imparatorluk haline gelmesi, yeni bir dünya nizamı kurması da hemen her kesimden insanın dikkatini çeken ikinci bir hadisedir.

İkinci hadise ile ilgili geçen asırda mühim bir tartışma gerçekleşmiş, H. Adams Gibbons *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*¹ isimli eseriyle küçük bir beyliğin nasıl kısa sürede büyük bir siyasi nizam sağlayan devlet haline geldiğini açıklamaya çalışmıştır. Burada Gibbons, tek cümle ile özetleyecek olursak Osmanlı Devleti'ni yeni bir ırk teşekkülü olarak ele almakta ve bilhassa bu yeni teşekkülde Rumların payının ağırlığını vurgulamaktadır. Aslında bu, Türklerin/Türkmenlerin bu devlet nizamını, muhteşem yapıyı meydana getiremeyeceklerine yönelik bir çalışmadır. Ancak M. Fuad Köprülü konuyu kısa ve öz bir biçimde açıklayıp isnat edilen fikirleri birer birer çürütmüştür.² Köprülü burada Türk devlet geleneğinden ve özellikle Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafyada henüz yıkılmış olan Selçuklu Devleti'nin siyasi, askerî, içtimâî, ekonomik ve kültürel yapısından örnekler sunmuş, Türk devletlerindeki devamlılığı göstermiştir.

Köprülü, değerli çalışmaları ile ikinci hadiseye, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna dair önemli bir temel oluşturmuş ve isnat edilen mevzuları açıklamıştır. Ancak birinci hadise, Anadolu'nun Türkleşmesi hadisesi dikkatleri çekmeye ve yeni tezler ile açıklanmaya devam etmektedir. Bu yöndeki ilgi çekici analizlerden birinin sahibi de

¹ Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, çev. Ragıp Hulusi Özden, Altınordu Yayınları, Ankara 2017.

² Köprülü'nün reddiyesini içeren konferansları daha sonra kitap haline getirilmiştir. Bk. M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006; Ayrıca konu ile ilgili olarak Köprülü'nün *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* isimli eseri de önemlidir. Bk. M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

“Yakın Doğu’nun son büyük etnografik dönüşümü”³ne odaklanan Speros Vryonis’tir. Vryonis bu konu üzerine eserler kaleme almış ve özellikle “Yunanca konuşan bir Hristiyan nüfusun nasıl Müslüman (ve nihayetinde Türkçe konuşan) bir nüfus haline geldiğini”⁴ anlamaya odaklanmıştır. Bunun için o, 1971 yılında *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century* (Küçük Asya’da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma)⁵ isimli eseri kaleme almış, ayrıca muhtelif makaleleri ile de savlarını sürdürmeye ve desteklemeye devam etmiştir.

Vryonis, Anadolu’daki değişimi anlamaktan çok burada egemenliği biten Bizans idaresinin yasını tutmakta, bu egemenliğin bitişi ile birlikte Avrupa’nın özlem duyduğu Rönesans, Antik Çağ ve Helenizmin de sona erdiğini savunmaktadır. Ona göre Selçukluların Anadolu fetihleriyle büyük bir medeniyet darbe almış, Anadolu’da kıyım ve yıkım gerçekleşmiş, bu yıkım üzerine de Türkler devletlerini kurmuşlardır. Türklerin Anadolu’ya gelişleri ve burada egemenliklerini kurmaları, tarihi gelişim açısından olumsuz bir netice doğurmuş, ekonomik açıdan ve medeniyet açısından zirvede bulunan bir dönem kapanarak Anadolu karanlıklara gömülmüştür. Ancak böylesi bir bakış açısının, Anadolu’nun Selçuklular zamanında katettiği ekonomik ve sosyal yükselişe, ülkenin dış tehditlere karşı daha güvenli bir seviyeye ulaştığına ve bundan ötürü pek çok alanda önemli gelişmelerin kendisini gösterdiğine bakıldığında ideolojik bir yön taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Anadolu, Selçuklularla birlikte Bizans döneminden çok daha gelişkin bir döneme adım atıp hızlı bir şekilde kaybettiği medeni vasfını farklı bir tarz ve farklı bir ekol içerisinde yeniden kazanmıştır. Dolayısıyla Speros Vryonis’in değerlendirmelerinin tarihe sadece Greko-Romen çizgisinden baktığı ve öteki kavramını hiçe saydığı görülmektedir. Ancak şüphesiz ki tüm bu ihlallere karşın değerlendirmelerini kimi başlıklar altında sunmak ve bu hususlarda bazı önerileri de paylaşmak gerekmektedir. Gerçekten

³ Speros Vryonis, Jr., *Küçük Asya’da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*, çev. İdem Erman, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2020, s. 116.

⁴ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 441.

⁵ Speros Vryonis, Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, London 1971.

Selçuklu öncesinde Bizans Anadolu'su, Speros Vryonis'in gördüğü gibi miydi veya Selçukluların Anadolu'da egemenlik kurarken eskiyi tamamen yok edip etmedikleri gibi sorulara ayrı ayrı odaklanarak bunlara yönelik değerlendirmeleri aşağıda tartışılacaktır. Belirtmekte yarar var ki Vryonis'in görüşleri Türk akademisinde bazı araştırmacıların ilmî tepkisine sebep olmakla beraber⁶ şimdiye değin müstakil bir cevap, reddiye olmaması bu makalenin yazılmasında teşvik edici olmuştur. Bu çalışmada Vryonis'in Anadolu'nun Türkleşmesine dair görüşlerine, bilhassa yukarıda adı geçen esere odaklanarak iddialara yer verilecek ve durumun Vryonis'in iddialarındaki gibi olup olmadığı tartışılacaktır.

I. Selçuklu Öncesi-Bizans Anadolu'su

Anadolu, bir geçiş bölgesi olmasından dolayı tarih boyunca kuzey-güney ve doğu-batı arasında egemenlik yarışına sahne olmuş bir coğrafyaydı. Bu, şüphesiz ki bu topraklarda yaşayan insanların da türlü zorluklarla karşılaşmalarına neden oluyordu. Pers, Roma ve Sasani dönemlerinde karşı karşıya kaldığı tahribatı bir kenara bırakıp daha yakın döneme gelindiğinde Anadolu'nun Türk fetihlerinden yüzlerce yıl önce başlayan ve asırlarca devam eden Bizans ile İslam devletleri savaşlarına sahne olduğunu ve bu nedenle büyük darbe aldığını vurgulamak gerekmektedir. Bizans İmparatorluğu Yermük Muharebesi'nde (636) aldığı yenilgiden sonra Arap saldırılarını Anadolu içlerinde buldu ve bu, savaşın yarattığı tahribatın ötesinde Anadolu nüfusunun güvenlik nedeniyle burayı terk etmesine, dolayısıyla da Anadolu'nun ıssızlaşmasına, uzun süren bir sosyal ve ekonomik buhrana da yol açtı.⁷ Tüm bu süreç neredeyse Selçuklu fetihlerine kadar devam etti. Vryonis'in bu döneme dair bakışı ise ilginçtir. Ona göre Arap akınları sıklıklarına rağmen, Türk istilasına kıyasla, gelip geçici olaylardır. O, muhtemelen bu bakış açısından olsa gerek, Arap

⁶ M. Said Polat'ın doktora tezinde Vryonis'in dönem kaynaklarını istediği şekilde kullanmasına dair verdiği örnekler önemlidir. Bk. M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İctimai ve İktisadi Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih ABD, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 13; Ayrıca Özcan da Helenizm meselesi üzerinden eleştirilerde bulunmuştur. Bk. Altay Tayfun Özcan, "XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları", *Türkiyat Mecmuası*, C 22, S. 2, 2012, s. 65.

⁷ Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem Thema Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 2021, s. 19.

fetihlerinin sebep olduğu yıkımdan, her iki tarafın da Anadolu'ya yaşattıkları tahribattan ve Anadolu şehirlerinin ıssızlaşmasından bahsetmemiştir.⁸ Diğer yandan Arap fetih hareketlerinin dönemin sikkelerinin akış yönünü değiştirmesi de Anadolu ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Boehm ve Chaney'in yeni çalışması Arap fetihleri öncesi ve sonrası para akışını haritalandırarak göstermektedir ve bahsedilen durumu izlemeye yardımcı olmaktadır.⁹ Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Vryonis, gerçekten Anadolu'nun çöküşü ile ilgileniyor olsaydı kendisinin de bahsettiği gibi Bizans-Arap savaşları sırasında Anadolu'da çok daha büyük bir yıkım gerçekleşip nüfusun etkilendiğini de yazması gerekirdi. Ancak o, Arap fetihlerinin ani ve altüst oluşlarla gerçekleştiğini, Türklerin Anadolu fethinin ise *aşamalı ve yıkıcı bir şekilde dört yüz yıl sürdüğünü* yazmaktadır.¹⁰ Arapların ihtida hadiselerine kendi çıkarları nedeniyle mesafeli durması,¹¹ esasen Anadolu'da bir değişime sebep olmamaları onun Anadolu'da yaşanan dört asırlık yıkımı göz ardı etmesi için yeterli olmuştur. Ancak açıkça görülmektedir ki savaşlar ve nüfusun azalması bu dönemde Anadolu'da büyük bir duraklama ve gerilemeyi beraberinde getirmiştir.

Vryonis'in iddia ettiği gibi XI. asırdan itibaren Türklerin gerçekleştirdiği bir *yıkımın* varlığını görebilmek için Türk fetihlerinin öncesindeki ve fetihlerden sonraki Anadolu'nun durumunu karşılaştırmak gerekmektedir. Burada bakıldığında fetihlerin öncesinde Bizans'ın içinde bulunduğu iç karışıklıklar, dış baskılar, ekonomideki ve idaredeki sıkıntılar Selçuklu fetihleri öncesinde durağanlaşmaya, şehirlerde küçülmeye, insanların kıyı bölgelerine çekilmesine sebep olmuştur denilebilir.¹² Polat'ın da deyimiyle: *"Türkmen akınları öncesinde Anadolu'nun siyasî ve idarî yönden*

⁸ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 447.

⁹ Johannes Boehm and Thomas Chaney, "Trade and the End of Antiquity", CEPR Discussion Paper No. 19459, CEPR Press, Paris & London 2024. <https://cepr.org/publications/dp19459> s. 14.

¹⁰ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 101-102, 187.

¹¹ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 447,449.

¹² Bizans'ın Türk fetihlerinin hemen öncesinde yaşadığı iç karışıklıkları görmek için bk. John Skylitzes, *a Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Translated by John Wortley, Cambridge University Press, New York 2010; Toynbee de Bizans'ın XI. yüzyıldaki Anadolu'daki yıkılışının iktisadi yapısı ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Bk. Arnold Toynbee, *Tarih Bilinci*, çev. Murat Belge, Bates Yayınları, İstanbul 1978, s. 67.

*tam bir buhran içine girmediği iddia edilse bile, içtimai ve iktisadi cepheden tam bir buhran ve çöküş içinde olduğu kesindir.”*¹³ *Hudûdü'l-Âlem*'de önceden Anadolu'da gelişmiş şehirlerin olduğu fakat artık birkaçının kaldığı yazılmıştır ki bu da durumu destekler bir ifadedir.¹⁴ Şehirler üzerinden de bu buhran izlenebilmektedir; Armstrong, Likya'da Türkmenler gelmeden bir gerilemenin başlayıp şehrin boşaldığını belirtmiştir.¹⁵ VII.-X. yüzyıllarda özellikle piskoposların atandıkları şehre gitmeyip Konstantinopolis'te kalma yönündeki tutumları şehirlerdeki bu gerilemeye diğer bir örnektir.¹⁶

Aslında Vryonis de Arap akınlarıyla birlikte Anadolu'nun gelişiminin geriye bir seyir aldığıнын farkındadır. Nitekim 1975 yılındaki çalışmasında Anadolu'nun ekonomi ve insan gücü kaynağı olarak XI. yüzyıl sonlarında öneminin azaldığını yazmıştır.¹⁷ Ancak kendisi nedense bunu merkeze almamakta, sanki Bizans İmparatorluğu bu yaraların izlerini tamamen silmiş de Türkmenlerin gelişi ile birlikte nihai bozulma ortaya çıkmış gibi bir izlenim vermeye çalışmaktadır. Oysaki daha başka pek çok araştırmacı, Vryonis'in görmek istemediği bu gerçeği çalışmalarında ortaya koymuştur. onlardan birisi olan William, Anadolu'da tarımın gerileyip nüfusun azalmasını Türklere bağlamanın yanlışlığını, esasen bozulmanın erken Hristiyanlık döneminden başladığını belirtir.¹⁸ Peacock da Bizans

¹³ M. Said Polat, *agt.*, s. 14, 18.

¹⁴ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, Farsça trc. Mir Hüseyin Şah, az-Zahra University Publications, Tahran 1372, s. 464-466.

¹⁵ Pamela Armstrong, “Nomadic Seljuks in “Byzantine” Lycia: New Evidence”, *Byzantini Mikra Asia (in Modern Greek)*, Athenes 1998, s. 321-331; Bunun sonucunda ise doğal olarak şehir Türkmenlerle kısa sürede dolmuştur. Bk. Speros Vryonis, “Nomadization and Islamization in Asia Minor”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29, 1975, s. 46-47; Ankara'nın 802'de “Harap büyük bir şehir” olması hakkında bk. İbn Havkal, 10. *Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 166; Durum Paflagonya için de geçerliydi. Bk. A. C. S. Peacock, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum*, çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 187.

¹⁶ M. Said Polat, *agt.*, s. 12.

¹⁷ Speros Vryonis, Jr., “The Decline of Byzantine Civilization in Asia Minor Eleventh-Fifteenth Century”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29, 1975, s. 353; Çöküşteki etkili olan ekonomik faktörlere dair bk. Peter Charanis, “Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler”, çev. Melek Delilbaşı, *Belleten*, C 48, S. 191-192, 1984, s. 523-536; 1050 yıllarında Türkler gelmeden önce yaşanan tarım sıkıntısı için bk. Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge University Press, 1985, s. 138-141; Ayrıca Anadolu topraklarında egemenlikler hakkında haritalar için bk. Hendy, *age.*, s. 119-121.

¹⁸ C. Brice M. A. William, “Anadolu'nun Türk Kolonizasyonu”, *Osmanlı Öncesi Anadolu'da Pastoral Yaşam*, çev. İlhan Aslan, Post Yayınevi, İstanbul 2021, s. 80.

kentlerinin Selçuklu fetihlerinden ortalama 500 yıl önce gerilemeye başladığını, ancak bu durumun fetihlerin gerçekleştiği zaman daha çok gün yüzüne çıktığını, ilk Türkmen göçlerinin bu olumsuz duruma katkısının Haçlılardan çok daha az olduğunu vurgular.¹⁹ Beihammer da Bizans'ın iç ve dış siyasetindeki problemlerinin Selçuklu fetihlerinden önce başladığını ve fetihlerin hemen öncesinde ciddi bir duruma geldiğini belirtir.²⁰ Görüldüğü üzere Anadolu nüfusu Türkmenlerin gelişi ile birlikte değil, bundan çok daha önce seyreilmeye başlamıştı.

Arap seferlerinin neticesinde Bizans Anadolusunda kentler daha çok kale şehirler haline geldi ve kırsal hayat, dolayısıyla Anadolu nüfusu da seyrekleşmeye başladı.²¹ Bizans İmparatorluğu, Arap saldırılarına karşı veya sonrasında güvenlik gerekçesiyle Balkanlardan veya Kafkaslardan nüfus getirerek Anadolu'yu takviye etmeye çalıştı fakat kötü gidişatı durduramadı ve tüm bu sebeplerin sonuçları bilhassa XI. asırda çöküşün hızlandığı zaman diliminde kendisini gösterdi. Dönemin kaynak yazarlarından Skylitzes kroniği kayıtları Bizans'ın iç çekişmeleri ve zayıflaması hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle IX. Konstantinos'un (1042-1055) uyguladığı politikalar, aşırı vergiler koyması, ekonomik, sosyal ve dolayısıyla askerî sistemi bozması Anadolu'daki Bizans idarî, askerî varlığı için büyük bir çöküşü beraberinde getirmiştir.²²

Bizans'ın sosyoekonomik ve idarî alanlardaki bozulmalarından en yıkıcı olanı *Thema* sistemindeki bozulmalardır. Vryonis thema sisteminin öneminden ve akabinde Bizans idarî yapısındaki alt üst oluşun sebebi olarak sistemin bozulmasından bahsetmektedir. Bu sistem, VII.-XI. yüzyıllar arasında, özellikle Anadolu'yu Araplara karşı korumak amacıyla idarî, askerî, ekonomik bir yönetim şekli olarak uygulanmıştır. Bu, toprakların

¹⁹ A. C. S., Peacock, *age.*, s. 187.

²⁰ Alexander Daniel Beihammer, *Bizans ve Müslüman Türk Anadolu'nun Doğuşu (1040-1130)*, çev. Tarık Özbek, Koyu Siyah Yayınları, Ankara 2022, s. 56-57.

²¹ *Hudûdü'l-Âlem*, s. 466.

²² John Skylitzes, *age.*, s. 397-446; Cüneyt Güneş, *age.*, s. 356-357; IX. Konstantinos döneminde nomisma'nın ayarının düşürülmesi duruma dair bir örnektir. Bk. Kenneth W. Harl, *Kazılarda Bulunan Sikkelerin Tanımlanması İçin Rehber- Bizans (M.S. 498-1282)*, çev. Burçak Delikan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 23; Paranın ayarının düşürülmesi hadisesi sonrasında da devam etmiştir. I. Aleksios *hyperpyron* isimli yeni bir altın sikkeyi tedavüle koymuştur. Bk. Oğuz Tekin, *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri / The Yapı Kredi Collection Byzantine Coins*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 37-38.

işlenmesi ve asker yetiştirme mantığına dayalı bir sistemdir. Arap saldırılarının yoğun ve sürekli olması bölgedeki Bizans gücünü oldukça yıpratmış, thema sistemini bozmuştur. Zamanla birçok bölge Araplardan geri alınsa bile sistem eski işlevselliğine döndürülemedi.²³ Thema sisteminin bozulmasıyla özgür köylülerin sayısı azalmış, devletin, kilisenin ve derebeylerinin sahip oldukları güç artmıştır. Bu da derebeylerinin güçlenmesine ve merkezî otorite için daha büyük bir *bela* oluşmasına sebep olmuştur.²⁴

Vryonis gerileme veya çöküş hakkında yukarıda sıraladığı sebeplerde haklıdır. Sık hükümdar değişimi, paranın ayarının düşmesi, thema yapısının bozulması imparatorluğa ve özellikle Anadolu'ya büyük zararlar vermiştir, fethi kolaylaştırmıştır.²⁵ Tüm bunlar doğal olarak Attaleiates'in 1080'lere gelindiğinde bahsettiği Anadolu'da artık Selçukluların korkusuzca hareket ettikleri sonucunu doğurmuştur.²⁶ Ancak Vryonis burada eserin diğer sayfalarında bahsetmiş olduğu Bizans ihtişamını, büyüklüğünü, uygarlığını bir kenara bırakarak fetihleri küçümsemek amacıyla bunun çok kolay olduğunu yazmıştır. Ona göre, *Anadolu Helenizmi*'nin kentleri Türkler tarafından neredeyse hiçbir engelle karşılaşmadan yağmalanmış, bazı şehirler neredeyse kendi elleriyle Türklere verilmişti.²⁷ Halbuki eserin diğer sayfalarında Bizans dönemi kent nüfusları için 10 bin ile 35 bin arasında olduğunu tahmin eder. Bu nedenle Selçuklu istilasının arifesinde Anadolu nüfusunun yarı ıssız veya az nüfusa sahip olmadığını ileri sürer.²⁸ Görüldüğü üzere bu yorum onun diğer savlarıyla doğrudan çelişmektedir.

Burada bahsedilen sebeplerin sonucunda Vryonis'in eserlerinde kaydedildiği gibi Türkmenlerin söylenenin aksine büyük yıkım ve tahribatlar yapmadıkları,²⁹ Hristiyan yazarlarca Türkmenlerle ilgisi olmayan felaketlerden bile onların sorumlu tutulduğu görülmektedir.³⁰

²³ Cüneyt Güneş, *age.*, s. 23, 30, 36, 44, 47, 70, 97, 99, 104, 351, 355-357, 359, 364-365.

²⁴ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 19, 111-112; Güneş, *age.*, s. 365.

²⁵ A. C. S. Peacock, *age.*, s. 6, 153.

²⁶ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 304-305.

²⁷ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 124-125.

²⁸ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 49-50.

²⁹ A. C. S. Peacock, *age.*, s. 176-177, 182; Beihammer, *age.*, s. 12.

³⁰ A. C. S. Peacock, *age.*, s. 182.

*“Tarihçiler dönemin bütün felaketlerini çoğu kez -sorumlu olmasalar da-Türklerle yüklemişlerdi.”*³¹ Bu nedenle barbarlık ile ilgili yazılan ifadelerin, Selçukluların gerçekten yaptıklarından ziyade yazarların onlardan beklediklerini ifade ettiği açıktır.³²

I. I. Bizans ve Helenizm

Vryonis tüm olumlu gelişmeleri Bizans’a mâl etme yarışı içerisinde eserlerini kaleme almıştır. Burada karşımıza ilk çıkan terim Helenizm’dir. Latin Batı ile Bizans, Helen Uygarlığı ve Roma İmparatorluğu paydalarına dayansalar da kiliselerdeki derin ayrışma IV. Haçlı Seferi’nden sonra daha da artmıştır.³³ Modern batılı tarihçiler, Doğu Roma’yı Bizans kavramı ile niteleyerek oluşabilecek Orta Çağ’a benzer olumsuz çağrışımları ona yükleyebilirlerdi. Böylece Batı Avrupa, Antik Çağ’ın tek varisi olabilirdi.³⁴ Avrupalılar, Bizans’ı böyle bir isimlendirmeye dışlamaya, Antik Çağ’ın tek varisi olmaya, olumsuzlukları Bizans’a yıkmaya çalışırken, Vryonis ise Antik Çağ’ın varisinin Bizans olabileceğini göstermeye çalışmıştır. Helenizm, Bizans içinde yoğun olup Yunanca resmî dil olsa da Bizans, tam olarak ne Roma ne de Helen’di. İkisini de bünyesinde birleştirip yeni bir sentez oluşturan bambaşka bir oluşumdu ve Vryonis’in de ifadesiyle dünya uygarlıklarından biriydi.³⁵

Vryonis kitabının isminden de anlaşılacağı üzere Helenizm ile Bizans İmparatorluğu’nu bir görmektedir. Bu nedenle, Bizans İmparatorluğu’nun Anadolu’dan çekilmesini Helenizmin çöküşü olarak vurgulamıştır. Ancak bu isimlendirme ve görüş pek çok problemi de beraberinde getirmektedir. Bu durum, yazarın eleştiriler almasına ve daha sonra bundan vazgeçmesine sebep olmuştur. Helenizm, Vryonis’in Bizans’ı temellendirdiği iki ayaktan

³¹ Michael F. Hendy, *age.*, s. 54-56; A. C. S. Peacock, *age.*, s. 189.

³² A. C. S. Peacock, *age.*, s. 191; Kıtık, erzak yokluğu büyük oranda iklim ile ilgiliydi ancak fatura Türklerle kesildi. Bk. A. C. S. Peacock, *age.*, s. 186.

³³ Speros Vryonis, Jr., “Bir Dünya Uygarlığı: Bizans”, çev. Z. Biliz, *Cogito*, S. 17, Kış 1999, s. 46.

³⁴ Thomas Bauer, *Neden İslam’ın Orta Çağı Yoktu? Antik Çağ’ın Mirası ve Doğu*, çev. Hülya Yavuz Akçay, Runik Kitap, İstanbul 2021, s. 23, 27; Ayrıca Romalı-Grek kelimelerinin dönem itibarıyla kullanımları için bk. Zeynep Hilal Sekman, *Selçuklu Çağı’nda Gayrimüslimlere Göre Kendi ve Öteki (1040-1318)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi ABD, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2025, s. 60-68.

³⁵ Speros Vryonis, Jr., “Bir Dünya Uygarlığı Bizans”, s. 37.

biridir. Ancak Helenizm Anadolu'nun tamamında herhangi bir dönemde etkin olmuş muydu? Yunanca tüm Anadolu'da konuşulan bir birleştirici dil miydi? Bunların böyle olduğu varsayılırsa bu durum Selçuklu fetihleri gerçekleştiğinde de devam ediyor muydu? Tüm soru(n)lar Vryonis'in tercih ettiği isimlendirmeyi değiştirmesine sebep olmuştur.

Vryonis'e göre Helenleşme, Anadolu'da Bizans dönemine kadar uzun bir süreçte meydana gelmişti ve en fazla ilerlemeyi de bu süreçte yaşamıştı. Selçuklu akınlarının hemen öncesinde Orta Çağ Helenizm'inin en yoğun yaşandığı bölge Anadolu idi. Burada imparatorluk, kilise ve kültür, *İmparatorluğun kalbi* Konstantinopolis'ten yayılan bütünleştirici gücün etkisi altındaydı. Hristiyanlık da önce buralarda yayıldı ve daha sonra daha az Helenleşmiş alanlarda benimsendi. Ancak kırsal bölgedeki yerlerde Hristiyanlık içinde yerel kültür öğeleri devam etmişti.³⁶ Esasında ise Helenler küçük Asya'da batı, kuzey ve güney kıyılarında, uzak mevkilerde, dar kıyı şeritleri boyunca kent devletleri kurabilmişlerdi.³⁷ Helenleşmenin bu sebeple tüm Anadolu'da değil daha çok kıyı bölgelerinde gerçekleştiği, tüm Anadolu'da yaygın bir Helenleşmenin söz konusu olmadığı görülmektedir. Jones'un deyiimiyle: "*Küçük Asya'nın hangi tarihte tamamen Yunanlaştığını bilmiyorum, fakat süreç altıncı yüzyılda tamamlanmaktan oldukça uzaktı.*"³⁸

Vryonis'in Helenizm iddiasının bel kemiğini Yunanca oluşturmaktadır. Yunanca, yönetimde, din ve eğitim kurumlarında, ticarete üstünlük sahibiydi. Ona göre Hristiyanlık öncesinde Anadolu kültürleri ve dilleri arasında en dinamik olanı Yunan dili ve kültürüydü.³⁹ Batı, orta ve Kapadokya sınırına kadar Anadolu'nun egemen dili Yunanca, egemen dini Yunan/Bizans kilisesi dini idi.⁴⁰ Fakat Helenizm'e sadece dil açısından değil, idare, mitoloji, hukuk, sanat, spor gibi hayatın her alanını ilgilendiren pek çok farklı zaviyeden bakmak gereklidir. Sadece dil olarak

³⁶ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 66-67, 91, 96.

³⁷ Christof Schuler, "Kırılmalık ve Direnç: Hellenistik Küçük Asya'da Hellen Kent Devletleri (Poleis)", çev. G. Bike Yazıcıoğlu, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, ed. Oğuz Tekin, YKY Yayınları, İstanbul 2022, s. 188.

³⁸ A. H. M. Jones, "The Greeks Under the Roman Empire", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 17, 1963, s. 19.

³⁹ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 66, 92.

⁴⁰ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 65.

bakmak yanıltıcı olacaktır.⁴¹ Kaldı ki Anadolu'da VI. yüzyılda hâlâ yerel dilleri kullanıp Yunanca bilmeyen insanların olması da durumu daha problemli hale getirmektedir.⁴²

Helenizm esasında IV. asır itibariyle gücünü yitirmeye başlamıştı. Bunun önemli göstergelerinden biri bu asrın sonunda Konstantinopolis'te Latincenin devlet kurumlarında ve eğitimde Yunanca yerine konuşulmasıdır.⁴³ Helenizm'in VI. yüzyıl itibariyle görünür şekilde gerilemesinde dinî, siyasî, sosyal, ekonomik sebepler vardır. Ancak burada, belki etkilerden dolayı en öne çıkan Özcan'ın da belirttiği üzere dinî sebep idi. Zira Helenizm, Hristiyanlık içinde bir dönüşümle var olmaya bir nebze devam etse de yeni dinin kabulü ile büyük bir darbe almıştı.⁴⁴ *"Helenizm, ancak Hristiyanlığın kendisini içinde barındırmayı uygun gördüğü oranda yaşayabildi."*⁴⁵ Anadolu'nun dinamik kültürü, Helenizm ve Hristiyanlık birbirine karışmıştı. Paganizm ise yok olmamış kilise içinde devam etmişti.⁴⁶ Vryonis, Türk fetihleriyle metropolitlikler, başpiskoposluklar ve piskoposlukların sayıca çok fazla azalması nedeniyle *Küçük Asya'da Helenizmin tam olarak çöktüğünü* belirtir⁴⁷ ki bu da bahsedilen Hristiyanlık ile Helenizm'e problemli bakış açısını ortaya koymaktadır.

Görülmektedir ki Helenizm var olduğu süre içinde Vryonis'in dediği gibi Anadolu'nun tamamını kaplamamıştır. Ayrıca bir uygarlık olarak baktığımızda bu uygarlığı oluşturan farklı dallarının varlığı, Yunancanın da bunlardan yalnızca biri olduğu ve yine tüm Anadolu'da konuşulmadığı da görülmektedir. Bu problemlerin üzerine bir de Selçuklu fetihlerinden çok daha önce Helenizm'in durağanlaşmaya başlayıp bir dönüşüm geçirdiği de gözlemlenmektedir. Helen uygarlığı Vryonis'in iddiasının tersine tarihteki yerini tamamlamış ve yerini Batı ve Bizans uygarlıklarına bırakmıştır.⁴⁸ Bu nedenle Özcan'ın: *"Selçukluların Anadolu'daki değiştirdikleri kültürün Ortaçağ Helenizm'i olarak kabul edilemeyeceğini düşünüyoruz."* değerlendirmesi değerli

⁴¹ Altay Tayfun Özcan, "agm.", s. 65.

⁴² A. H. M. Jones, "agm.", s. 19.

⁴³ A. H. M. Jones, "agm.", s. 12-13, 19.

⁴⁴ Arnold Toynbee, *age.*, s. 59; Özcan, "agm.", s. 65.

⁴⁵ Arnold Toynbee, *age.*, s. 61.

⁴⁶ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 81, 91.

⁴⁷ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 386.

⁴⁸ Arnold Toynbee, *age.*, s. 55.

bir tespittir.⁴⁹ Vryonis de daha sonra bu durumu kabul etmiş ve Toynbee'nin *Bizans Uygarlığı* kavramını kabul edip makalesinde bu ifadeyi kullanmıştır.⁵⁰

Hadiseye özellikle uygarlık tarihi açısından bakılmalıdır. Anadolu uygarlıkları içerisinde Bizans Uygarlığı önemli bir merhaledir; ancak bu dönemde ömrünü tamamlama aşamasındadır. Anadolu Türk-İslam Medeniyeti/Uygarlığı da Anadolu medeniyetlerinden biridir ve kısa sürede Anadolu'da bir şahlanma yaşanmasını sağlamıştır. Selçuklular iki buçuk asırlık siyasî varlıklarını aşan bir uygarlığın temelini atmış ve tarih sahnesinden çekilmesine rağmen kurduğu medeniyet, Anadolu Türk-İslam Medeniyeti, devam etmiştir. Görülmektedir ki bir medeniyet inşa etmek siyasî bir devleti kurup yaşatmaktan çok daha mühim bir hadisedir ve uygarlıklar da değişip dönüşebilmektedir.

I.II. Bizans İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi

Vryonis'e göre Bizans'ın dayandığı ikinci ayak Ortodoks Hristiyanlıktır.⁵¹ Bizans kültürü Hristiyanlıkla iç içe geçmiş ve ayrıştırılamazdır.⁵² Hristiyanlık için de kilise çok önemliydi ve Vryonis eserinde kiliselerin önemine özellikle vurgu yapmış, Anadolu'daki *dönüşümde* kiliselerin çöküşünün etkisinin büyük olduğunu yazmıştır. Zira o, imparatorlukta kilise sayısının ve etkili olanlarının Anadolu'da olduğunu, bu nedenle imparatorluk için Avrupa topraklarından ziyade Anadolu'nun çok daha hayâtî önem arz ettiğini belirtmiştir. Nitekim Anadolu sadece askerî ve ekonomik açıdan değil dinî egemenlik açısından da oldukça önemlidir.⁵³

Bizans İmparatorluğu'nda "*Kilise bir bakıma devletin dalydı*".⁵⁴ Bu nedenle imparatorluk idarî yapısına benzer bir uygulama dinî yapılara da

⁴⁹ Altay Tayfun Özcan, "agm.", s. 65.

⁵⁰ Speros Vryonis, Jr., "The Decline of Byzantine Civilization", s. 351-356; Vryonis, "Bir Dünya Uygarlığı Bizans", s. 37-48.

⁵¹ Speros Vryonis, Jr., "The Decline of Byzantine Civilization", s. 353; Vryonis, "Bir Dünya Uygarlığı Bizans", s. 37, 39.

⁵² Arnold Toynbee, *age.*, s. 61.

⁵³ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 56, 383-384.

⁵⁴ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 251.

uygulanmaya başlandı ve şehirlere din adamları görevlendirildi. Metropolit, sonrasında başpiskopos ve piskoposlarla esasında merkezî yönetimin gücünün kırsalda hissedilmesi sağlanmıştır. XI. yüzyıla gelindiğinde, Anadolu'da 45 metropolitlik, 10 başpiskoposluk ve çok sayıda piskopos yardımcılığı vardı.⁵⁵

Bizans şehirlerinin dinî bir yapı üzerine kurulduğu görülmektedir. Şehirler azizlerin kemiklerinin bulunduğu yer ile anılırdı ve bu azizlerle ilişkili anıtlar ve kiliseler bulunurdu.⁵⁶ Bizans İmparatorluğu'nda bir yerde bir piskopos varsa orası bir şehirdi. Hatta piskopos ve şehir kelimeleri ayrılmaz birer parçaydılar. Ayrıca piskoposların sorumluluk alanlarında devletin üstlenmediği sosyal yardımı üstlendikleri görülmektedir. Böylece piskoposlar sadece dinî değil bulundukları şehirde dünyevî sorumluluklara da sahiplerdi. Kiliselerin yerel bölgelerdeki idarî yapılarını Konstantinopolis'e, patriğe, imparatora bağlayan bu metropolit ve başpiskoposlardı ve görevleri sadece dinî değil idarî ve adlî işleri de kapsıyordu. Bu dinî kurumların çok büyük servetleri, geniş mülkleri ve nakit gelirleri vardı ve bu gelirlerle misafirhane, fakirhane, yetimhane, hastane vb. hizmetleri finanse ediyorlardı. Devletin yapması gereken işleri üstlenmiş olan Kilise'nin, gelirlerinin düşmesine ters orantılı olarak, Bizans'ın çekildiği bölgelerde sorumluluklarının daha da artmış olması, Vryonis'in deyimiyile *felaket* oldu.⁵⁷

Vryonis, kiliselerin geçirdiği değişimleri, yıkımları, ekonomik buhranları en ince detayına kadar vermiştir.⁵⁸ Ona göre kiliseler sadece dinî değil aynı zamanda ve hatta daha fazla olarak idarî, sosyal, hukukî ve

⁵⁵ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 55-56; Cüneyt Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX-XI. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 235, 237.

⁵⁶ Azizlerin en önemli görevlerinden biri istilalara karşı bulundukları bölgeleri korumaktı ve bunun için pek çok mucizenin yazılı olduğu metinler vardı. Bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 58-59; Azizlerin başka bir önemli görevi de şifa dağıtmaktı. Tıbbın gelişmediği, ilaçlara ulaşımın kısıtlı olduğu bir zaman diliminde insanlar yerleşim yerlerinden çıkıp bu azizleri ziyaret ederlerdi. Ayrıca azizlerin Müslümanları Hristiyan yaptığına dair Hacıyografik eserlerde bilgiler mevcuttu. Bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 60.

⁵⁷ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 25, 56, 64, 405, 439; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları*, s. 235.

⁵⁸ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 368-370; Vryonis'in kilise zabıtlarını, Notitiae Episcopatumları kullanması önemlidir. Bunlar, Metropolitlikler ve başpiskoposlukların ve piskoposlukların sayısı ve hiyerarşisi hakkında bilgi veren ikincil kaynaklardır. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 380-381.

ekonomik yönleri olan bir kurumdur. Kiliselerin maddî kayıplarının yanında din adamlarının dinî kurumlara ulaşamaması, halkın başıboş kalmasına sebep olmuş; bu durum Konstantinopolis ile sosyal bağların gevşemesine, kopuşa yol açmış ve halk *fırtınalı denizde kaptansız ve dümensiz sürüklenen teknelere dönmüştü*.⁵⁹ Bu da doğal olarak *kültürel dönüşümle* sonuçlanmıştır.

Bizans İmparatorluğu ile Ortodoks kilisesinin siyasî bir olgu olarak iç içe geçmesi Anadolu'daki kiliselerin de geleceğini belirlemiştir. İmparatorluğun çekildiği yerlerde Hristiyanlık ve Hristiyanlar da gerileme yaşamıştır. Kiliseler yok olmuş veya küçülüp birleşmek zorunda kalmış, halkın liderliği de sadece kiliseye kalmıştır. Bu iç içe geçmenin ve siyasî yenilginin bir sonucu olarak kiliseler de etkilenmiştir. Vryonis, "*Elliden fazla metropolitlik ve dört yüzden fazla piskoposluğa sahip olan bir bölgede, XV. yüzyılda sadece on yedi metropolitlik ve üç piskoposluk kalmıştı!*"⁶⁰ diyerek tüm sorumluluğu Türklere yüklemiştir. Ancak galip tarafa meyil olması, din değiştiren insanların varlığı da kiliselerin azalmasına sebebiyet veren başka bir hadisedir. Din adamlarının taşraya gitmek istemeyip buralardaki halkı fatihlerle baş başa bırakmaları da bir başka sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, aşağıda inceleneceği üzere, kilise sayılarının azalması, etkinliğinin düşmesi gayet doğal bir sonuçtur ve pek çok sebebi vardır. Vryonis'in iddia ettiği gibi yakıp yıkmaya, insanları zorla İslamlaştırma veya yok etme ile ilgili değildir.

Vryonis, Türklerin din görevlilerinin ve kiliselerin mallarına el koymalarıyla Hristiyanlığın büyük bir çöküş yaşadığını yazmıştır. Fetihlerden sonra din adamları sadece manevî yönü olan *fakir din adamları* konumuna düşmüş, kiliseler *yoksulluk içinde* kıvranmıştır. Ortodoks kiliselerin Bizans Dönemi'ndeki refahı kalmamıştır.⁶¹ Zira, Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Velâyet-nâme'sinden* yola çıkarak Hristiyan kilise ve manastırlarına el konulduğu ve Müslümanların birer merkezi haline getirildiğini, ancak

⁵⁹ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 440; Speros Vryonis, Jr., "Religious Change and Continuity in the Balkans and Anatolia from the Fourteenth through the Sixteenth Century", *Islam and Cultural Change in the Middle Ages*, ed. Speros Vryonis, Jr., Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1975, s. 134.

⁶⁰ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 64, 375-380, 407, 438, 554; Speros Vryonis, Jr., "Change and Continuity", s. 134.

⁶¹ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 272, 363, 391-394, 436-439; Speros Vryonis, Jr., "Change and Continuity", s. 134.

böylece Küçük Asya'nın kültürel olarak dönüştüğünü vurgulamıştır.⁶² Fakat belirtmekte yarar var ki; devlet ile iç içe geçmiş bir dinî yapının devlet çekildikten sonra hayatta kalabilmesi mümkün değildir. Türk fetihlerinin akabinde boşluğun doldurulması kadar olağan bir durum yoktur. Aksi bir durum söz konusu olsaydı da dönem itibarıyla aynı sonucun çıkması muhtemeldir. Zira I. Manuel 1254'te Sinop'u tekrar alınca şehirdeki camileri kiliseye çevirmiştir.⁶³

Vryonis'in üzerinde durduğu iddialardan biri Hristiyanların zorla Müslüman yapıldığı, ölüm veya kripto-Hristiyanlık arasında seçime zorlandığı yönündedir. Bu konuda dayandığı kaynaklar bilhassa kilise zabıtlarıdır. Zabıtlarda "...kargaşa, işgal, alt üst oluş, karmaşa, zorluklar, sıkıntılar, esaret, yıkım ve yabancı saldırısı..." gibi cümlelerin geçmesi oldukça makul bir durumdur.⁶⁴ Kilise kayıtlarının *kafir, haydut, lanetli* olarak gördüğü Türklere veya İslamlaşmaya bakışı doğal olarak düşmanlık hisleri içindedir. Bu konuyu kilise mensuplarının olumlu bir gelişme olarak veya ılımlı tutum içinde yazması zaten beklenemezdi.⁶⁵

Vryonis, bazı din adamlarının Türklere rücu etmesini kiliselerin içlerinde bulundukları karmaşa ortamının sebep olduğunu, aforoz edilme cezasına rağmen din adamlarının, özellikle gelir kavgalarında veya herhangi bir tartışmada Türklere sığındığını yazmaktadır. Vryonis, sebep olarak sürekli Türkleri öne sürmüştür.⁶⁶ Ancak ağır bir cezaya rağmen böyle bir tercihte bulunulmasında, Türklerin adaletli idaresinin veya sundukları olanakların hiçbir payının olmadığını söylemek oldukça zordur.

Vryonis kiliselere atandıkları halde görev yerlerine gidemeyen, gitmelerine Türkler tarafından izin verilmeyen din adamlarından bahsetmektedir.⁶⁷ Metropolitlerden birinin mektubunun Konstantinopolis'e

⁶² Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 476-477.

⁶³ Rüstem Şükürov, *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci*, haz. İvan Pavli ve Badegül Can Emir, Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları, İstanbul 2016, s. 499-500.

⁶⁴ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 390.

⁶⁵ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 428,430-431, 436; Burada belirtmekte fayda var ki Türklere ait Patriklik Zabıtları benzeri kaynak olmaması tek taraflı ve dolayısıyla çok rahat bir konuşmayı sağlamaktadır. Bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 364.

⁶⁶ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 417-418.

⁶⁷ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 259, 267, 407; Vryonis, Türkler için her dinî görevlinin imparatorun siyasî ajanı olarak görüldüğünü yazmaktadır. Bk. Speros Vryonis, Jr.,

gitmesine engel olunduğunu, Türklerin el koyabildiğini söylemiştir. Ancak muhtemelen bu durum uçlarda yaşanmaktaydı.⁶⁸ Zira 1173 yılında Ankara metropoliti Michel, Türklerin yoğun, Hristiyanların oldukça az olduğu bir bölgede yaşamasına rağmen, Konstantinopolis'teki sinod toplantısına katılıp Giresun piskoposluğuna tayin edilmeyi talep etmiştir.⁶⁹ Diğer yandan Vryonis, Antakya'da bir Hristiyan sayesinde Haçlıların şehre girebildiğini, Hristiyanların şehirdeki Müslümanları bulup Haçlılara teslim ettiğini ve daha fazlasını anlatması ile esasen alınan tedbirlerin ne amaçla olduğunu kendisi göstermiştir.⁷⁰

Vryonis'in bahsedilen iddialarını çürütecek birçok durum bulunmaktadır. Örneğin Kapadokya ve Konstantinopolis'teki kiliselerin benzerliğinden yola çıkarak kültürel ve politik ilişkilerin varlığı okunabilir.⁷¹ İhlara Vadisindeki Kırkdamaltı (Saint George) Kilisesinin freskleri ve kitabesi üzerinden Selçuklu siyaseti açıkça görülmektedir ki baskıcı bir tutum sergilememiştir.⁷² Hristiyanlar, Selçuklulardan sonra Anadolu'da kilise örgütlenmelerini sürdürmekle kalmayıp, Konstantinopolis ile ilişkilerini sürdürmekte de ciddi bir problem yaşamadılar.⁷³ Daha sonra Osmanlı yönetiminde dahi Hristiyan cemaat liderleri, dinî liderler, piskoposlar ve metropolitler olarak Hristiyanların, Yunan kültürel merkezleriyle bağlarının kopmalarını engellediler ve Türk yöneticilerle arabuluculuk sağladılar.⁷⁴ Tüm bunlar Vryonis'in iddialarını çürütmektedir.

age., s. 438; Kilise büyüklerinin görev yerlerine gitmelerinin esasen yasaklanmamış olmasına karşın sık sık engellendiklerini belirtmektedir. Bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 260.

⁶⁸ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 438.

⁶⁹ Venance Grumel, "Léon Métropolitte d'Amasée (XIIIe siècle)", *Études Byzantines*, Tome III, 1945, s 168.

⁷⁰ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 273.

⁷¹ Robert G. Ousterhout, *Visualizing Community Art, Material Culture, and Settlement in Byzantine Cappadocia*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 2017.

⁷² Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 548-549; Nazlı Altunsoy, "Türkiye Selçukluları Gayrimüslim Politikalarını Dönemin Kiliseleri Üzerinden Okuma ve Kırkdamaltı (Saint George) Kilisesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 7, Aralık 2022, s. 49-65.

⁷³ Osman Turan, "Les Souverains Seldjoukides et Leurs Sujets Non-Musulmans", *Studia Islamica*, No: 1, 1953, s. 91.

⁷⁴ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 547.

Bizans bir imparatorluktu. Doğal olarak farklı etnik, dinî ve kültürel yapıdan insanları bünyesinde bulundurmaktaydı. Fakat bunun istenen bir durum olmadığı açıkça görülmektedir. Bizans'ın farklılıklara tahammül edememesi olgusu, esasında başkentinde bulunan yabancıların durumları üzerinden de okunabilmektedir. Zira Konstantinopolis'te sadece esirlerin, yabancı paralı askerlerin, büyük elçiler ve tüccarların bulunması burayı kozmopolit bir şehir yapmamaktadır, bu kişiler şehrin yerlisi değildirler.⁷⁵ Kaldellis'e göre Bizans için üst kimlik Romalı olmaktı ve bu, etnisiteye değil daha çok din, dil ve kültür öğelerinin etkili olduğu bir vatanseverlik duygusuna, vatandaşlığa bağlıydı.⁷⁶ Böyle iddia edilse de Bizans'ın, Ortodoks mezhebinin, Yunan dilinin, kültürünün ve ayrıca Konstantinopolis'in baskınlığı ve bunlar üzerine bir devlet bina edilmesi sebebiyle aslında doğal bir sonuç olarak Romalılaşma üzerine kurulu bir yapı olduğu görülmektedir. Bizans İmparatorluğu'nda çeşitliliğe tahammül seviyesinin düşük olması, gerçek Romalıların bu çeşitlilikle daha az karşılaşmak için Konstantinopolis'te kalmayı tercih etmelerinde önemli bir etkindir diyebiliriz.⁷⁷ Yukarıda bahsedildiği gibi Bizans'ı oluşturan iki unsur, Yunan dili ve kültürü ağırlıklı Helenizm ile Ortodoks Hristiyanlıktı. Zira Helenizm bahsinde açıkça bu kimlik üzerine bir düşünce inşa edilirken ayrıca "*tarihteki Yunan Kilisesi bir bakıma Küçük Asya Kilisesidir*"⁷⁸ cümlesiyle de diğer ayağı vurgulanmıştır.

Vryonis eserlerinde Yunan üst kimliğini özellikle vurgulamaktadır. Yukarıda bahsi geçen kitabın daha ön sözünde Anadolu'daki Yunan nüfusu üzerinde yoğunlaşıp diğer Hristiyan nüfusu dışladığını ifade etmiştir. O, eserin devamında da diğer Hristiyan inanışlarını sürekli olarak sapkın olarak nitelemektedir. Bu sapkınlığın varlık nedenini ise imparatorluğun çeşitli yerlerinde yaşayan dillerle ilişkilendirmektedir. O, imparatorluğun, Hristiyanlığın doğmasından çok daha önce Yunancayı yaygınlaştırıp insanları Helenleştirdiğini ifade eder ancak yukarıda belirtildiği gibi durumun böyle olmadığı ne Anadolu'nun tamamında Yunancanın konuşulduğu ne de tamamen Yunanlaştığı görülmektedir. Bu sadece

⁷⁵ Anthony Kaldellis, *Bizans-Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*, çev. Deniz Türker, Karakarga Yayınları, İstanbul 2020, s. 259, 282-283.

⁷⁶ Anthony Kaldellis, *age.*, s. 27, 31, 76.

⁷⁷ Anthony Kaldellis, *age.*, s. 328.

⁷⁸ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 80.

Vryonis'in ve dönemin Bizans yönetiminin arzu ettiği bir durumdur. Bizans, Yunan olmayan halkları da Anadolu'ya yerleştirerek Helenleştirmeye ve Hristiyanlaştırmaya (sapkınların Ortodokslastırılmasına) çalışmış⁷⁹ veya diğer milletleri ve dinleri etkilemiştir.⁸⁰ Bizans İmparatorluğu, başkent kültürü ve kimliğini taşralılara, barbarlara da yayarak "Romalılaştırma"yı sağlamaya, din, dil ve kültür olarak Romalıya dönüşenlere yüksek mevkiler vererek bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Biyolojik olarak Romalılaşmayan halklar böylece zamanla kültür olarak Romalılaşmışlardır.⁸¹ Hristiyan olup Türkçe konuşan Karamanlı Ortodoks Türkleri anlatırken Vryonis'in kurmuş olduğu: "Eğer Türkler gerçekten bu erken dönemde Anadolu'ya yerleşmişlerse de muhtemelen Helenleştirme ve Hristiyanlaştırma işleminden kurtulamamışlardır. Anadolu'ya yerleşen Slavlara ve daha küçük gruplara Bizanslıların yaptıkları buydu." diyerek Bizans politikasını ve asimilasyonunu açıkça anlatmıştır.⁸²

Üst Romalı kimliğinin dışındaki diğer gruplar da esasen bir sınıflandırmaya sahipti ve ikinci grubu Ermeniler ve Bulgarlar, üçüncü grubu ise Yahudiler, Müslümanlar, Yakubiler oluşturmaktaydı.⁸³ Müslümanların Bizans şehirlerinde yaşayabilmelerinin yegâne yolu Hristiyanlığı kabul etmekten geçiyordu, aksi takdirde bu mümkün değildi.⁸⁴ Vryonis bu süreç için doğrudan *dinî asimilasyon* kavramını kullanır. Ona göre *sapkın* nüfusun esas yükselişi X-XI. yüzyılda Ermeniler ve Suriyeli Monofizitler özelinde yaşanmıştı.⁸⁵ Burada asimilasyonun gerçekleşmediği zamanlarda ise baskılar meydana gelmiştir. Onun, Bizans'ın potasında

⁷⁹ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 12, 73, 84-85, 95.

⁸⁰ Speros Vryonis, Jr., "Bir Dünya Uygarlığı Bizans", s. 39; Bizans döneminde Anadolu'da etnik kimliğini kaybeden halklar ve asimilasyon örnekleri için bk. Ali Genç, "Bizans İmparatorluğu'nda Etnisite Kavramı ve Anadolu'da Etnik Asimilasyon", *Geçmişten Geleceğe Küçük Asya Anadolu*, ed. Mustafa Aça ve M. Ali Yolcu, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale 2022, S. 90-99, s. 87-102; Bizans İmparatorluğu'nun asimilasyonu için Hürremiler örneği önemlidir. Binlerce kişilik bu grup en fazla yüz yıl içinde kimliklerini tamamen yitirmişlerdir. Bk. Anthony Kaldellis, *age.*, s. 169; Vryonis, Hristiyanlığın içirme (absorption) yöntemi ile birçok grubun asimile olduğunu belirtmektedir. Bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 94.

⁸¹ Anthony Kaldellis, *age.*, s. 73, 164-165.

⁸² Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 569.

⁸³ Anthony Kaldellis, *age.*, s. 329; "Bulgarların Hristiyanlığı kabul etmeleri bile onları Romalıların gözündeki yükseletmedi". Bk. Anthony Kaldellis, *age.*, s. 293.

⁸⁴ Ebu'l-Ferec, Gregory (Bar Hebraeus), *Ebu'l-Ferec Tarihi I-II*, çev. Ö. Rıza Doğul, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 265; Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 95.

⁸⁵ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 89, 95; Ermenilerin Yunanlara ve diğer Suriyelilere hem dinî ve hem de siyasî olarak düşman olması için Bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 505.

eritemediği Ermeniler ve sonrasında Türklere karşı öfkesi anlaşılabilir bir durumdur. Ancak Bizans'ın özellikle Ermenileri ve Süryanileri dinî birlikteliğe zorlaması ve bu nedenle çözülmenin hızlı olması bir vakıadır ve Vryonis de bunları anlatmıştır.⁸⁶ Bu baskılar karşısında diğer etnik ve dinî grupların Türk fetihlerine ılımlı bakıp desteklemesinin doğal olduğu, aksinin şaşılacak bir tavır olacağı Toynbee tarafından da ifade edilmiştir.⁸⁷ Bu nedenle rahatlıkla denilebilir ki “*Ayrımcılığa, İslam ülkelerinde Bizans’a göre daha ender rastlanır.*”⁸⁸ ve bu da insanların tercihlerinde önemli bir etkindir.

Vryonis, İbn Haldun'un, fethedilenlerin fatihleri sosyal birçok açıdan taklit ettiği tezinin doğruluğunu vurgulamıştır. Siyasî ve askerî zafer nedeniyle fatihlerin daha mükemmel olduğunun düşünülmesi ile sosyal ve kültürel olarak buna ulaşmak için değişim başladığını ve Anadolu'da da böyle olduğunu yazar.⁸⁹ Bunu özellikle Ortodoks ve Gregoryan Türkler üzerinden temellendirir ve bu kişilerin dilsel olmasa da dinsel olarak asimile olduklarını belirtmiştir.⁹⁰ Ancak diğer yandan onun eserlerinin pek çok yerinde savaşçı, göçebe, yıkıcı olarak bahsettiği Türklerin askerî güce bağlı olarak fetihleri gerçekleştirmesi fakat ardından sosyokültürel hayatta daha üst bir medeniyet olarak gördüğü Helenleşme/Bizanslaşma durumunun yaşanması, üstün medeniyete sahip toplumun fethedeni kuşatması söz konusu olmalıydı fakat böyle olmamıştır. Nitekim Türk kültürünün ve dilinin muhafaza edilmesi, hatta Anadolu'daki medeniyetler silsilesine bağlı olarak bir yenisinin temellerinin ilk Türk fetihleri ile atılması, Türklerin din tercih hürriyetine müdahale etmemesi, onun söyledikleri ile çelişmektedir.⁹¹

Vryonis, toplumun asimile olurken asimile ettiğini, kültüre etki ederek toplumu Bizanslaştırdığını, ilk bakışta dil Türkçe, din İslamiyet gibi görünse de sosyal hayatta etkilerinin çok büyük olduğunu belirtir ki bu da

⁸⁶ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 506.

⁸⁷ Arnold Toynbee, *age.*, s. 211.

⁸⁸ Claude Çahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 153.

⁸⁹ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 509-510.

⁹⁰ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 510, 558, 562-575.

⁹¹ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 571.

Gibbons'un tezini desteklemektir.⁹² 1900'lerde yaygın batılı görüş Osmanlı'nın da sadece göçebe, barbar ve saldırgan olan bir güç olarak meşruiyetlerinin sorgulanmasıdır.⁹³ Özellikle sikkeler, vergilendirme usulleri, tarım ve zanaat alanlarında Selçukluların yerli Hristiyanlara duydukları ihtiyaç veya etkileşim yazarın üzerinde önemle durduğu konudur.⁹⁴ Eserinde tek tek etkilerden bahsederek nihai olarak: "*Bizans toplumu, Küçük Asya'da başlayan tarihsel sürecin içinde aktif bir kuvvet olarak varlığını sürdürdü.*"⁹⁵ savıyla Hristiyan ve özellikle Yunan etkisini öne çıkarmaya çalışmaktadır. Ancak eserinin diğer kısımlarında Türklerin *olağanüstü* becerilerini anlatıp terziler, ayakkabıcılar, demirciler, eyerciler, ok ve yay yapanlar, erzakçılar ve eczacıları sayarken, esasında şehirli ve zanaat sahibi insanların da mevcudiyetini belirtmiştir ki bu da kitap boyunca işlediği göçer ve yakıp yıkan Türkmen profilini esasen kendi diliyle çürütmesi anlamına gelmektedir.⁹⁶ Vryonis, şu cümleleri ile ileri sürdüğü yorumları tamamen çürütmüş olmaktadır:

"Selçuklular ve Osmanlı aygıtları, o dönemde Mısır, Suriye ve İran'daki Müslüman devletlerden birçok bakımdan farklıdır. Çünkü Selçuklular ve Osmanlılar yanlarında geleneksel Müslüman kurumlarını getirirken (Türk gelenekleriyle birleştirerek), bunları bir Bizans ortamında uygulamak zorunda kaldılar, bu ortamda fatihler bazı yerli pratikleri korudular ve genellikle yerli aristokrasinin bazı parçalarını ve bunların hareket tarzlarını özümlediler. Bu Hristiyanlar kültürel olarak Türk Müslüman toplumunun içine katılsalar da özümseme sürecinin bir sonucu olarak yeni topluma ayırt edici bir renk kattılar. Bu nedenle Türk kurumları bu unsurların, İslam Türk ve Bizans unsurlarının yepyeni bir sentezini temsil eder."⁹⁷

⁹² Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 553; Osmanlı Devleti kurumlarındaki Bizans etkileri üzerine bk. Vryonis, *age.*, s. 576-577.

⁹³ Cemal Kafadar, *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, çev. Ceren Çıkin, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010, s. 12-13, 58.

⁹⁴ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 586-593, 596; Vryonis'in Türklerin gemi yapımı, denizcilik, dümencilik, balıkçılık ile ilgili bilgileri *ilk kez* Yunanlardan öğrendiklerini yazması Türkleri bilgisiz sunma amaçlıdır. Bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 597-598.

⁹⁵ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 617.

⁹⁶ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 118, 145, 331, 335-336, 515.

⁹⁷ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 579-580.

Vryonis ilerleyen bölümlerde “*Krallık kiminse onun dini geçerlidir.*” sözünden hareketle Anadolu topraklarının artık Müslüman Türklerin olduğunu, dolayısıyla onların dininin geçerli olduğunu kabul etmiştir. O, buna ilaveten: “*Hristiyanlık bu devletlerin ikinci sınıf vatandaşlarının dinî olarak hoş görülüyordu.*” sözleri ile de zimmi statüsüne dikkat çekerek Hristiyanların bir anlaşma içinde ancak Orta Çağ şartlarında gayet geniş haklara sahip olduklarını vurgulamıştır.⁹⁸

II. Anadolu’da Değişim, Dönüşüm ve İddialar: Selçuklu Anadolu’su

Anadolu’nun çehresinin birçok açıdan değişmesi başlangıçta büyük ölçüde savaşlarla olmuştur. Bu durum doğal olarak yerli halk üzerinde bir şok etkisi yaratmıştır. Bu nedenle özellikle ilk fetihler sırasında yaşananlar için yakma, yıkma, yok etme fiillerinin Hristiyan yazarlarca kullanılması anlaşılabilir bir durumdur. Vryonis eserlerini özellikle bu tema üzerine kurup bir hayli örnek vermiş, Türk *istilas* ile yakılan, yıkılan, güvenlik ve ticaretin, dolayısıyla ekonomik refahın yüksek olduğu şehirlerin küçülüp nasıl birer kasaba haline geldiğini anlatmıştır.⁹⁹

Anadolu’nun Türklerin gelmesiyle ne derece yıkıma uğradığı tartışmalıdır. Zira Türkler şehirleri aldıklarında büyük yapısal reformlar gerçekleştirmedikleri, insanların önceki yükümlülüklerini aynı şekilde devam ettirdikleri, sadece Bizanslı yöneticilerin yerini Türklerin aldığı ve Anadolu’da tarımsal üretimin, kent ticaretinin ve toplumsal dokunun sürekliliğinin devam ettiği görülmektedir. Ayrıca Haçlı Seferleri ile Anadolu’daki toplumsal ve ekonomik yıkımın Türk fetihleri sırasında yaşanandan çok daha ağır etkilerinin olduğu, yerleşik kabul edilen devletlerin daha fazla yıkım, kayıp ve tahribata sebep oldukları da bilinmektedir.¹⁰⁰ Armstrong, arkeolojik çalışmalar ışığında Likya’da

⁹⁸ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 442.

⁹⁹ Speros Vryonis, Jr., “The Decline of Byzantine Civilization”, s. 354; Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 191, 198-199, 201, 205, 210-212, 216-218, 223-225 325; Vryonis, Malatya şehri ve çevresindeki köylüler için Selçuklu-Dânişmendli rekabetini anlatırken “*100 yıl barış yüzü görmedi bu şehir*” olarak aksettirmiştir. Ancak buraya yapılan yatırımlardan, halka verilen desteklerden bahsetmemiştir. Bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 207.

¹⁰⁰ Claude Cahen, *age.*, s. 137; Anatoly M. Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya- Geçmiş, Gelecek ve Şimdiki Hâli Üzerine Mukayese*, çev. Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi,

seramikler üzerinden önemli çıkarımlar yaparak, Türkmenlerin bölgeye gelmesiyle yaşanan atılımdan bahsetmiştir.¹⁰¹ Vryonis'in kitaplarında az da olsa Türkmenlere haklarını teslim ettiği yerler olmuştur ve sonunda o, Türkmen yerleşimlerinin şehirlere güvenlik sağladığını yazmıştır.¹⁰²

Vryonis'in Türkmen yağmalarından sürekli bahsederken Latin işgalinden aynı düzeyde bahsetmemesi ilginçtir.¹⁰³ Antakya'nın Haçlılarca ele geçirilmesi (3 Haziran 1098) Süleyman Şah'ın Antakya'yı 1085'te almasından çok daha yıkıcı etkilere sahiptir.¹⁰⁴ O, Süleyman Şah'ın Antakya fethinden sonra ılımlı politikası veya II. Kılıç Arslan'ın Süryani Mihail ile iletişimini birer cümle ile geçiştirmiştir.¹⁰⁵ Diğer yandan bazı Müslüman Türk hükümdarlarının gayrimüslim yazarlarca övülmesini ise ancak *istisnai* birer durum olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁶

Selçuklu Anadolu'sunda ortak paydada buluşmaya yönelik pek çok maddî-manevî delil bulunmaktadır. Sosyal ve kültürel birlikliklerin

İstanbul 2015, s. 438; Beihammer, *age.*, s. 240-241, 293, 325; Diğer yandan Bizans İmparatorluğu Haçlı Seferleri ile esas amacını, Türkleri Anadolu'dan atmayı gerçekleştiremeye bile ömrünü uzatmayı sağlamış, Selçukluların gelişimi sekteye uğramış, hatta yarım asır ölüm kalım savaşı vermiş, Türklerin Balkanlara geçişi iki buçuk asır ertelenmiştir. Bk. Gülay Ögün Bezer, "Türkiye Selçukluları'nın Güneydoğu Siyaseti ve I. Haçlı Seferinin Bunun Üzerindeki Etkileri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 12, İstanbul 2002, s.87, 89, 103.

¹⁰¹ Ayrıca Likya'daki göçer Türkmenler ile yerel halkın ilişkilerine dair bk. Armstrong, "agm.", s. 321-331.

¹⁰² Speros Vryonis, Jr., "agm.", s. 44; Vryonis'in az da olsa Selçuklu yönetiminden olumlu bahsettiği yerler olmuştur. O, Tantalus ve Karya'lı Yunanların Selçuklu egemenliğinde *mutlu* olduklarını yazmıştır. Bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 275; Vryonis, XIII. asırda siyasî istikrarın, güvenlik ve barışın, ekonomik ve kültürel gelişimin varlığını yazmıştır. Bk. Speros Vryonis, Jr., "Change and Continuity", s. 133; Ayrıca Anadolu'da Selçuklu hakimiyetinden sonra Müslüman tacirlerin buradaki yoğunluğu, madenlerin işletilmesi de yazar tarafından bir başka eserinde vurgulanmıştır. Fakat o, bu durumda da Bizans'ın etkili olduğunu belirtmiştir. Bk. Speros Vryonis, Jr., "the Question of the Byzantine Mines", *SPECULUM*, V. 37, No.1, January 1962, s. 7-8.

¹⁰³ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 200.

¹⁰⁴ Alexander Daniel Beihammer, *age.*, s. 46.

¹⁰⁵ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 208; Antakya'nın fethinden sonra Süleyman Şah'ın uygulamaları hakkında Bk. Urfalı Mateos, *Vekâyi-nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrnt D. Andreasyan, notlar Edouard Dulaurer ve M. H. Yinanç, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 161; II. Kılıç Arslan ile Süryani Patrik Mihail'in ilişkilerine ve mektuplaşmasına dair bk. Süryani Patrik Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vekainamesi İkinci Kısım (1042-1195)*, çev. Hrnt D. Andreasyan, 1944, s. 263-264, 268.

¹⁰⁶ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 223.

yanında fizikî bir içermenin olduğu görülmekte ve maddî kalıntılar dönemin birer delilini bugün gözler önüne sermektedir. Selçuklular mimarî alanda oluşturdıkları eserlerle, izledikleri hoşgörüyü asırlar sonrasına bir kanıt olacak şekilde bırakmışlardır. Vryonis'in söylediği gibi bir önceki döneme ait ne varsa yakıp yıkıp yok etme durumunun olmadığı, Selçukluların senteze önem verip bir medeniyet mirası üzerine yenisini inşa etmeyi hedefledikleri görülmektedir. Anadolu'da bu döneme ait sayısız devşirme malzemenin kullanılması bunu göstermektedir.¹⁰⁷

Devşirme malzemenin kullanımı pratik olması nedeniyle tercih edildiği yorumu doğru bir tespittir. Selçukluların oldukça *pratik* ve *pragmatik*

¹⁰⁷ Scott Redford, "Anadolu Selçukluları ve Antik Çağ", *Cogito*, S. 29, Güz 2001, s. 49; Herevî, Konya'da kadın ve erkek figürlerinden bahsetmiştir. Bk. Ali b. Ebî Bekir Herevî, *Kitâbu'l-İşârât ilâ Mafîratü'l-Ziyârât*, tahkik Doktor Ali Ömer, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire H. 1423, s. 55; Alaeddin Camii'ndeki devşirme malzemeler hakkında bakınız. Bk. Semavi Eyice, "Konya'nın Alaeddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Ait Bir Eser: Eflatun Mescidi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 4, 1970, s. 271; Konya surları inşa edilirken de devşirme malzemeler kullanılmıştır. Bk. Mehmet Önder, "Konya Kal'ası ve Figürlü Eserleri", *VI. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Ankara 1967, s. 145-169, s. 158; Ahî Şerefeddin Camii, XIII. asırda yapımında Roma ve Bizans döneminin devşirme malzemelerinin çokça kullanıldığı bir camiidir. Bk. Semavi Eyice, "Ahî Şerefeddin Camii", *DİA*, C 1, s. 531-532; Sinop iç kalesinde de devşirme malzeme kullanımı söz konusudur. Bk. Scott Redford, *İktidar İmgeleri Sinop İçkalesindeki 1215 Tarihli Selçuklu Yazıtları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 90; Devşirme malzemenin kullanıldığı Selçuklu devrinden dört cami hakkında bk. Filiz Karakuş, "13. Yüzyılda Anadolu'da İnşa Edilen Ahşap Direkli Camiler Üzerine Değerlendirme Çalışması", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, Volume 11, Issue 1, January 2021, s. 131-161; Alanya önceden önemli ve büyük bir Helenistik kaleydi ve Keykubad burayı yeniden inşa edip büyütmek için büyük efor harcamıştır. Alanya kalesindeki taş işçilikler de önceki dönemleri anımsatmaktadır. Bk. Scott Redford, agm., s. 51, 53; Aspendos'daki II. yüzyıla ait tiyatro binasının Selçuklular tarafından saraya çevrilmesi hakkında Bk. Scott Redford, agm., s. 54; Peker'in dikkat çektiği gibi yapıların dönüşümü hadisesinde antik yapıların önce Hristiyanlaştırıldığı, ardından İslamleştirildiği görülmektedir ve bir kültürel devamlılık söz konusudur. Bk. A. Uzey Peker, "Anadolu Bazilika Geleneği ve Selçuklu Anıtsal Mimarisine Etkisi", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)*, ed. A. Uzey Peker ve Kenan Bilici, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 60; Roma İmparatorluğu'nda mansio denilen bir nevi dinlenme tesislerinin varlığı görülmektedir. Pamphylia Ovası kuzeyinde Döşeme Boğazı girişinde Via Sebaste üzerinden kurulmuş olan bir mansio'yu ise Adak, görünüş ve plan itibarıyla Selçuklu döneminde inşa edilen Kırkgöz Han (Ankara-Budur yolu üzerinde) ve Evdir Han (Antalya) kervansaraylarına benzetmektedir. Devşirme olmasa bile kültürel devamlılığı göstermesi hasebiyle bu da önemli bir örnektir. Bk. Mustafa Adak, "Küçük Asya'da Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Ulaşım, İletişim ve Taşımacılık", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, haz. Oğuz Tekin, YKY Yayınları, İstanbul 2022, s. 355.

bir politika izledikleri, ancak bu özellikleri sayesinde bu kadar kısa sürede eserler verebildikleri görülmektedir.¹⁰⁸ Fakat burada yazarın belirttiği gibi bir düşmanlık söz konusu olsaydı o zaman pratik olması nedeniyle kullandıkları devşirme malzemeler üzerindeki desen, motif vs. yontulup tahrip edilebilir veya bunlar görünmeyecek şekilde kullanılabilirdi. Zira bilhassa Selçuklu yöneticilerinden gözden düşen kişinin eserlerinin tahrif edilip isminin okunmadığı örnekler mevcuttur.¹⁰⁹ Oysa durumun böyle olmadığını, günümüze ulaşmış çok değerli örnekler ispatlamaktadır. Texier'in deyiimiyle tasvir konusunda hiç çekingen davranmayan Selçuklu sultanları *"eski kabartmalardan ellerine ne geçtiyse özenle duvarlar ve surlar üzerinde çerçeveleyerek muhafaza etmişlerdir."*¹¹⁰ Şükürov: *"Türkmenler kimlik belirlemelerinde Hristiyan betimlemesini benimseyerek Hristiyan Bizans mirası üzerindeki haklarını vurgulamış oldular ve aynı zamanda gerçek Müslüman olarak kaldılar."*¹¹¹ sözleriyle farklı bir boyuttan durumu değerlendirmiştir. Redford'ın: *"Konya surları bu mistik çağı; İslam tanrısının sözlerini ve Muhammed eylemlerini, Pers prenslik geleneğinin kahramanlarının yaptıklarını, bilgelerin sözlerini ve İslam-olmayan Anadolu'nun antikitesini kapsayacak bir biçimde genişletmiştir."*¹¹² cümleleri ise bahsettiğimiz durumu özetlemektedir.

Sadece devşirme eserlerle değil farklı dillerde ele alınan kitabelerle de bahsedilen birliktelik vurgulanmıştır. Sinop İç Kalesi kitabesinde Yunanca ve Arapça olmak üzere çift dil kullanılması, dışlama değil bir kucaklama politikasının izlendiğinin taşa kazınan ifadesidir.¹¹³ Kitabe Bedreddin Ebî

¹⁰⁸ Belirtmekte yarar var ki Selçukluların, Danişmendliler veya Artuklulardan imar konusunda daha geç kaldıkları görülmektedir. Bunda çok farklı etkenler ve politikalar söz konusu olsa da özellikle Haçlı Seferleri ile Selçuklu-İslam dünyası arasında bir set oluşması önemlidir. Bk. Gülay Ögün Bezer, agm. s. 113; Ayrıca konu hakkında detaylı bir inceleme için bk. M. Said Polat, "Göçebeleşme Döneminde (1018-1192) Türkiye'de Kurumlara İlişkin İnşa Faaliyeti Üzerine Bir Değerlendirme". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, Aralık 2019, 230-256.

¹⁰⁹ Alper Altın, "Anılardan İntikam Alma Fenomeninin Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yansımaları", *Sanat Tarihi Dergisi*, C 32, S. 2, Ekim 2023, s. 671-709.

¹¹⁰ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III*, çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, s. 313.

¹¹¹ Rüstem Şükürov, *age.*, s. 49.

¹¹² Scott Redford, "agm.", s. 56-57.

¹¹³ Nermin Şaman Doğan, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus Döneminde (1211-1220) Baniler ve İmar faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 2016, s. 226.

Bekir isimli Simre valisine aittir. Bu yazıt daha sonra Sinop'un askerî valisi olacak Bedreddin Ebî Bekir'i hem şehrin halkına tanıtan bir yazı ve hem de yöneteceği halka yapılan *jestin* bir göstergesidir.¹¹⁴ Benzer şekilde Malatya Taşhan kitabesi ise Ermenice, Arapça ve Süryanice olmak üzere üç dillidir.¹¹⁵ Bu da hoşgörünün sadece Yunancaya değil diğer dillere de gösterildiğinin delilidir. Diğer taraftan 1254-1255 yıllarında Trabzon Rum Devleti'nin Sinop'u işgal etmesinin ardından buradaki surların ikonografik yapılarının büyük bölümünün çalınması dikkat çekicidir. Ne var ki bu türden hadiseler Vryonis'in eserlerinde ya yer bulamamakta ya da geçiştirilmektedir.¹¹⁶

Sosyokültürel alanda da benzer durumlar söz konusuydu. Selçuklu yöneticilerinin, şehirlilerin veya göçerlerin, alimlerin ve dervişlerin, Ortodoks veya Heterodoks Müslüman ileri gelenlerinin hepsinin farklı gerekçelerle bahsedilen birlikteliği destekledikleri görülmektedir. Selçuklu yönetimi hem akrabalık bağlarıyla ve hem de bahsedilen yeni bir medeniyet inşası hedefiyle ortak bir paydada Müslüman-gayrimüslim tüm tebaasını buluşturmayı, huzur ve güven ortamında, yurdu bayındır hale getirmeyi hedeflemiştir. Buna bağlı olarak da döneme göre oldukça ılımlı bir politika güdülmüştür. Şehirli Müslümanlara ve onların bakış açılarına dair en net gösterge ise Mevlânâ ve Mevlevîler aracılığıyla görülmektedir. Mevlânâ'nın eserlerinde ve Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn* adlı eserinde Mevlânâ ve Mevlevîlerin gayrimüslim halkla ilişkilerine dair pek çok örnek mevcuttur.¹¹⁷

¹¹⁴ Scott Redford, "agm.", s. 55; Redford, *age.*, s. 78-79, 242; Kitabe görseli için bk. Redford, *age.*, s. 234; Sinop 1214'te Keykavus tarafından alınınca surlar büyük emek harcanarak ve başka yerlerden mimarlar çağırılarak inşa edilmiştir. Bu durum Selçuklu sultanının imar ve iskana verdiği değeri de göstermektedir. Bk. Scott Redford, "agm.", s. 54.

¹¹⁵ Şaman Doğan, "agm.", s. 237.

¹¹⁶ Scott Redford, "agm.", s. 54.

¹¹⁷ Bahsedilen örnekler için bk. *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi I*, haz. Abdülbâki Gölpinarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985, s. 144-146; *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi V*, haz. Abdülbâki Gölpinarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985, s. 451-453; *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi VI*, haz. Abdülbâki Gölpinarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985, s. 374; Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. M. Ülker Anbarcıoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul 2013, s. 134; Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, çev. Tahsin Yazıcı, *Ariflerin Menkıbeleri*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011, s. 121, 133, 159, 161, 170, 218, 250-251, 264, 307; 341, 372; Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 484.

Şehirli Müslümanların kendinden olmayanlara bakış açısı böyleyken, konar göçer ve köylü Türkmenlerin tavırlarının ne yönde olduğu merak konusudur. Vryonis, *güçlü İran etkisi* ile Selçuklu sarayını ayrı tutup bahsettiği alt üst oluştan Türkmenleri sorumlu tutma eğilimindedir. “İslam toplumu da Türkmenlerden pek hoşlanmazdı.”¹¹⁸ cümlesiyle sadece Hristiyanları değil İslamî kesimi de buna dahil ederek Türkmenleri dışlamaya çalışmıştır. Türkmen dervişlerden bahsederken, onların sadece savaşı yönlerini anlatıp gayrimüslimlerle yakınlaşmalardan ve etkileşimlerden bahsetmemiştir. O, Türkmenler için *aç gözlü, haydut, yağmacı, çeteci* sıfatlandırmalarını kullanıp alt üst oluş, kargaşa ve katliamlardan bilhassa onları sorumlu tutmuştur. Türkmenleri otlak ve yağma peşinde oradan oraya koşan yersiz, yurtsuz ve amaçsız kitleler olarak göstermeye çalışmıştır.¹¹⁹ O, Selçuklu egemenliğindeki refahı anlatırken dahi Türkmenlerin kervanlara saldırmasından bahsetmeden geçemezken Bizans’ın devlet korsanlığı yaptığı olayı ise mevzubahis bile yapmamaktadır.¹²⁰

Burada zannımızca ilk bakışta savaşlarda büyük rol oynayan, Anadolu’yu yurt edinmek için en ağır bedeli ödeyen Türkmenler ile bu mücadelede onlara yol gösterip destek olan dervişler, bahsedilen birlikteliği istemeyecek veya karşı duracak taraf olarak görülebilmektedir ki Vryonis de bilhassa bu grup üzerine bahsettiği yıkımları yüklemek istemiştir. Ancak dervişler uzlaşmacı bir tavır içindeydi, yüzyıllarca sınır boylarında *öteki* olmuş kişiler için öteki yoktu *biz* ve henüz bizden olmayanlar vardı. Bu

¹¹⁸ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 270; Vryonis, ayrıca İkinci dönem Türkmen Beylikleri için de aynı söylemini devam ettirmiştir. Bk. Speros Vryonis, Jr., “Change and Continuity”, s. 133; Belirtmekte yarar var ki şehirli ve göçer Müslümanlar arasında Vryonis’in belirttiği gibi ciddi problemler vardı. Daha Sultan Sencer zamanında göçerlere iyi davranılması gerektiğine dair cümlelerin kaynaklarda yer alması bunu göstermektedir. Bk. Müntecebüddin Bedî’ Atabeg el-Cüveynî, *Kitab-ı Atabetü'l-Ketebe*, nşr. Muhammed Kazvinî- Abbas İkbâl, Tahran 1329, s. 81-82. Bu durum sonrasında Anadolu’da da devam etmektedir. Ancak oldukça çetrefilli ve derin bir konudur ve bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

¹¹⁹ Speros Vryonis, Jr., *agm.*, s. 48, 52, 56; Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 132, 212-214, 222-223, 247, 342-343, 355, 391, 437.

¹²⁰ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 283.

nedenle dervişler kültürel etkileşimi gerçekleştirmede medreselilerin yapamadığı yapmışlardır.¹²¹

Uç terimi Selçuklu döneminde nerdeyse tüm Anadolu'yu kapsıyordu. Tüm topraklar ve herkes yeniydi ve burada ortak bir pota vardı. "*Anadolu Müslüman uç toplumunun kültürü, dinî bağdaştırmacılık (senkretizm) ile savaşıcılığın, maceraperestlik ile idealizmin bir arada var olmasına izin veriyordu.*"¹²² Birbiriyle çelişen iki değer, sınır bölgelerinde barış içinde bir arada olabilmıştır tezi bu nedenle Selçuklu Anadolusunun her alanı için geçerlidir.¹²³ Vryonis de bunu kabul edip Hristiyanların, özellikle Rumların İslam toplumunda özümsemesinde dervişlerin rollerinin büyük olduğu ve özümsenen bu Hristiyanlarla birlikte "yeni bir çağ"ın başladığını,¹²⁴ Bektaşiler ile Hristiyanların yakınlığını, dinî etkileşimleri, birleştikleri noktaları anlatır ve "...Hristiyanlıktan İslam'a dönüşü son derece kolaylaştıran bu senkretim...", "Bu durum, güçlü bir dinî senkretizm sürecinin dinamik bir şekilde iş başında olduğunu, Hristiyanlarla Yahudilerin Müslüman dinî kardeşliğinin içinde bu sayede kendilerine yer bulabildiklerini açık bir şekilde gösterir."¹²⁵ sözleriyle bu gerçekliği kabul etmek durumunda kalmıştır.

Vryonis, dervişlerin Hristiyanlara yardım etmesi örneklerinden hareketle, kiliselerin ve insanların maddî gelirden yoksun olduğunu, Hristiyanların dinî amaçlarla değil hayatlarını sürdürmek için dervişlere başvurduklarını belirtir. Ancak cümlelerin sonunda, Yunus Emre'nin durumunun da aynı olduğunu söylemesi ile dönem itibariyle yokluğun herkes için eşit olduğu sonucu çıkarılabilir.¹²⁶ Ayrıca Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Velâyet-nâme'sinde* geçen Hristiyan Sineson Köyü sakinlerinin yardımlar sebebiyle Bektaşilerle yakın ilişkilere devam edip din değiştirmemeleri de duruma dair bir örnektir.¹²⁷

¹²¹ M. G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, C 2, haz. Metin Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 233-234, 587; Ethel Sara Wolper, *Cities and Saints Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia*, the Pennsylvania State University Press, China 2003, s. 92-98; Cemal Kafadar, *age.*, s. 114.

¹²² Cemal Kafadar, *age.*, s. 26, 37-38, 128, 138.

¹²³ Cemal Kafadar, *age.*, s. 135.

¹²⁴ Speros Vryonis, Jr., "The Decline of Byzantine Civilization", s. 356.

¹²⁵ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 251, 447, 466-467; 489-490.

¹²⁶ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 473-474.

¹²⁷ Hacı Bektâş-i Velî, *Manâkıb-ı Hüknâr Hacı Bektâş-i Velî Vilâyet-nâme*, haz. Abdülbaki Gölpinarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2009, s. 23-24.

İbn Haldun'un mağlub galibi taklit eder sözü Selçuklu Anadolu'su için de geçerlidir.¹²⁸ Ancak belirtmekte fayda var ki bu dönemde etkileşimler çok yoğun ve karşılıklı olmuştur. Vryonis de buna değinerek, Türk emirlerinin bölgelerin özelliklerine uyum sağlayıp, yerel toplumsal dokulara nüfuz etmedeki *şaşırtıcı yeteneğinden* bahsetmeden geçememiştir.¹²⁹ O, Anadolu Hristiyan nüfusunun zanaatkar olduğu, ahi-rind kuruluşlarına Müslüman olmayanların da dahil edildiği, böylece meslekî ve ekonomik olarak Hristiyanların içerilmiş olduğunu belirtir.¹³⁰ Aynı şekilde noter gibi kurumların Selçuklu yönetiminde ayakta kalıp devam ettiklerini de yazmaktadır.¹³¹ Yine Yunan mimarlara örnekler vererek Selçuklu idaresinde ve toplumundaki bütünleşmeyi kendisi anlatmıştır.¹³² Beyşehir Gölü etrafındaki Rumların Türk gibi davranmaları bahsedilen etkileşimlere dair önemli örneklerdendir.¹³³ Bir Müslüman ibadeti olan kurbanın Yunan ve Ermeni Hristiyanlarca benimsenmesi ise ilginç bir tespittir.¹³⁴ Vryonis'e göre Hristiyan kentliler hem Hristiyan kalarak hem de Müslüman olarak devam edip topluma *entegre* olmuşlardır.¹³⁵ O, eserin sonlarına doğru özellikle Yunan Hristiyanların Selçuklu sarayında, yönetiminde belli bir yere sahip olduğunu, sultan eşlerinin bunda etkili olduğunu, yönetimdeki Yunanların dindaşları adına nüfuzlarını kullandıklarını yazmıştır. Hatta Hristiyan kölelerin idarî ve askerî olarak seçkin birer figür haline geldiklerini belirtip *"Yunan Hristiyanlar kültürel değişim tarafından özümselediler."*¹³⁶ cümlesini kurmuştur. Kaldellis'in Karyalılar için söylediği gibi: *"Art arda gelen kültürel değişimler onları önce Greklere, sonra Romalılara, daha sonra da Türklere dönüştürdü."*¹³⁷ sözü esasında durumu özetlemektedir.

¹²⁸ İbn Haldun, *Mukaddime I*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, s. 465-469.

¹²⁹ Alexander Daniel Beihammer, *age.*, s. 188.

¹³⁰ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 500-502; Alexander Daniel Beihammer, *age.*, s. 299-300; Hodgson, İslâm'ın Serüveni kitabında: *"Dindeki evrensellik ilkeleri Müslümanların ve zimmî gayrimüslimlerin ayrı loncayı paylaşma durumunda kalmaları problemini bile hallediyordu."* demıştır. Bk. M. G. S. Hodgson, *age.*, s. 241

¹³¹ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 295.

¹³² Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 298-299.

¹³³ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 602.

¹³⁴ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 608-611.

¹³⁵ Speros Vryonis, Jr., "The Decline of Byzantine Civilization", s. 356; Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 593-595.

¹³⁶ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 511, 548, 581.

¹³⁷ Anthony Kaldellis, *age.*, s. 73, 127.

Vryonis, kiliseler mevzusuna kitabında oldukça geniş yer vermiştir. Kiliselerin kutsallarının kirletilmesi, yıkılmaları, başka amaçlarla kullanılmalar, azizlerin resimlerine yapılan kötü muameleleri örnekler sunarak anlatmıştır.¹³⁸ Ancak bu da yine siyasî zaferle ilgili bir durum olup kılıç hakkı olarak el konulan en büyük kilisenin yanında diğer kiliselere çoğu kez dokunulmadığı artık bilinen bir gerçekliktir ki o da: “Öte yandan Hristiyanlar Küçük Asya’nın her yerinde kiliselerini ellerinde tutmaya devam ettiler, ama Müslümanların daha büyük ve daha güzel olanlara el koydukları anlaşılıyor.”¹³⁹ cümlesiyle durumun böyle olmadığını itiraf etmiştir. Hatta, İhlara Vadisi’ndeki Kırkdamaltı (Saint George) Kilisesi’nde görülmektedir ki Selçuklu yönetiminde yerli halkın mülklerini kiliselere bağışlamasında, kiliseleri fresklerle süslemelerinde hiçbir sıkıntı yaşanmamıştır. Ancak bu sayede, yıkılma sürecinde olmasına karşın, Sultan II. Mesud’un ismi kilisede şükran sunmak için geçebilmiştir.¹⁴⁰ Herevî’nin eserinde Konya’da Eflatun Kilisesi’nin yanında camii olduğunu yazması da yine bahsedilen birlikteliğe önemli bir örnektir ve yazarın eserlerinde aksettirdiği gibi tüm kiliselerin yıkılmadığını ve hatta camii yanında bile bir kilisenin varlığını göstermesi hasebiyle önemlidir.¹⁴¹

Vryonis, bazı Hristiyanların Türk fetihlerine katıldıkları, onların yanında yer aldıkları ve Türklerin de Hristiyanlara iyi davrandıklarına dair örnekleri sıralamıştır. Türklerin, Ermeni ve Rumları vali olarak atayabildiğini, birlikte savaştıklarını, savaşların ara ara devam etmesine rağmen, Türk hükümdarlarının anlaşma çerçevesinde ortak yaşamı amaçladıklarını da yazmıştır.¹⁴² Ancak tüm bu örnekler sıralanırken dahi Türkleri ve fethi küçümseme durumu oldukça aşıkardır. Bu nedenle Hristiyan yardımı alması Çaka Beyin asla filo kuramayacağını belirtmiş,¹⁴³ Hristiyan yazarların Selçuklu yönetiminden memnun olma veya sultanları

¹³⁸ Antakya Kilisesi hakkında bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 251-253; Zabar Manastırı ve Bar Mar Sauma Manastır kompleksi hakkında bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 208.

¹³⁹ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 254.

¹⁴⁰ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 548-549; Kilise hakkında detaylı bilgi için bk. Nazlı Altunsoy, *agm.*, s. 49-65.

¹⁴¹ Herevî, *age.*, s. 55.

¹⁴² Alexander Daniel Beihammer, *age.*, s. 299-300.

¹⁴³ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 269.

övmesi durumuna bile oldukça ilginç bir açıdan bakmış ve bu durumu Türkmen baskısından kurtulmaya çalışmaları olarak yorumlamıştır.¹⁴⁴

Vryonis'e göre Hristiyan nüfusun azalmasının birinci nedeni esir/köle yapılmaları, ikinci nedeni ise din değiştirmeleriydi. O, ağır cizye ve tarım vergilerinden kurtulmak, konum ve toprak edinmek amacıyla ihtidaların olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴⁵ Böyle önemli bir mevzuda birçok faktör etkili olmuş olmalıdır ve bunlardan bazıları tabi ki maddî kaygılardır; ancak bu durumu tamamen maddî kaygılara indirgemek kabul edilemez. Diğer yandan, Yunan aristokratlarının uzunca süre dinlerini değiştirmeden yeni yönetime intibak sağladıkları, bazı büyük ailelerin Selçuklu hizmetinde kaldığı da eserde yer almaktadır. O, II. Kılıç Arslan'ın, Miryokefalon'dan sonra barış anlaşmasını iletme amacıyla, İhtiyareddin Hasan b. Gabras'ı elçi olarak göndermesini *tuhaf* karşılamıştır. Vryonis'in söylediği gibi Komnenos ve Gabras ailelerinin hepsi din değiştirmemiştir. Hristiyan Rumların ve din değiştirmiş olanların yeni idare ve toplumla bütünleşmedeki boşluğu kapattıkları yine yazarın kendi dilinden ifade edilmiştir. Bu duruma örnek pek çok Rum'un ismi verilmiştir.¹⁴⁶

Vryonis, ilk fetihler döneminde insanların ya öldürüldüğünü veya kaçtığını belirtirken diğer yandan "*Hristiyanlar kentlerin kalabalık unsurlarıdır.*" cümlesini kurmuştur ve açıkça iki durum zıttır.¹⁴⁷ Onun, özellikle kentlerin zorla boşaltılmasına ve kolonileştirilmesine verdiği örnek, Ankara şehridir. Ancak, Ankara'da Osmanlı döneminde dahi gayrimüslim yerleşim yerlerinin görülmesi iddiayı çürütmektedir.¹⁴⁸ Ayrıca Anna Komnena'dan hareketle eserinde Loadiceia ve Philadelphia Bizans tarafından geri alındığında buradaki halkın hâlâ aynı yerinde olduğunu söylemiş olması da bir başka örnektir.¹⁴⁹ Böylece, Selçukluların halkı katletmeksizin fetih gerçekleştirdiği artık bilinen bir gerçektir. Yine Vryonis,

¹⁴⁴ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 271.

¹⁴⁵ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 226-227, 229-231; 452-454; Ayrıca birçok kripto Hristiyan'ın olduğunu belirtmektedir. Bk. Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 549.

¹⁴⁶ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 167, 231, 291-293-295.

¹⁴⁷ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 219, 232-233, 485, 490.

¹⁴⁸ Vladimir Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988, s. 139; Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 239.

¹⁴⁹ Anna Komnena, *Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 338-339; Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 222.

XIII. yüzyılın üçüncü çeyreği itibarıyla Rum nüfusun Anadolu İslam toplumuyla bütünleştiğini yazmıştır. Halbuki önceden bahsettiği kıyımların veya zorlamaların gerçek olması durumunda bu tarihte artık böyle bir nüfustan bahsedemiyor olması gerekirdi.¹⁵⁰ Ayrıca, Bizans ordusundaki hatırı sayılır Hristiyanlaşmış Türk'ten, Turkopollerden veya Bizans'ın uyguladığı zorunlu Ortodokslastırma politikalarından, aynı saikle bahsedilmemesi de ilginçtir.

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecini Hristiyanlar için kolaylaştıran etkenlerden biri de yerleşim yerlerinin adlarının büyük oranda değiştirilmemesidir. Bizans toprakları Müslümanların kontrolüne geçerek sadece sahibini değiştirdi; bu, onun geleneksel adını değiştirmedir.¹⁵¹ Zira Rumlar için Türkler düşman olabilirdi ancak Türkler için Rumlar değil, *Rum kafirleri* düşmandı. Türklerin, Rum adına veya Rumcaya karşı bir düşmanlıkları bulunmuyordu. Bu nedenle fethettikleri yerlerdeki adları değiştirmediler ve *Rum* ismine sahip çıktılar.¹⁵² Vryonis ise yerleşim yerlerinin isimlerinin kaybolduğunu, yerini Türkçe isimlerin aldığını iddia eder.¹⁵³ O, önceki dönemdeki isimleri vererek, esasen büyük şehirlerin dahi isimlerini Selçukluların değiştirmediklerini bir nevi kendisi göstermiştir: Trebizond (Trabzon), Prusa (Bursa), Amastris (Amasra), Melitene (Malatya), Edessa (Urfa), Tzamandus (Zamantı), Caesaria (Kayseri), Heracleia (Ereğli), Sebasteia (Sivas), Antioch (Antakya), Iconium (Konya), Castamon (Kastamonu). Diğer yandan *Türkmen Dağı*'na bile isim vermekte imtina edip *Göçebe Dağı* yazarak Türkmen düşmanlığını göstermesi de dikkat çekmektedir.¹⁵⁴

Selçuklular, Anadolu'daki medeniyetler silsilesine yenisini eklerken bu coğrafyayı merkeze almışlardır. Bu nedenle Anadolu'nun bir asayiş yurdu olması ve ticaret merkezi haline gelmesi önemle üzerinde durdukları konu olmuştur. Bunun için kervansaraylar inşa edilmiştir. Hatta, Anadolu'nun dört bir yanını saran kervansarayları yaptırmak için Cahen'in deyiimiyle

¹⁵⁰ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 284.

¹⁵¹ Rüstem Şükürov, *age.*, s. 82; İsimler konusunda bk. Cüneyt Güneş, *age.*, s. 21.

¹⁵² Adem Tülüce, *Bizans Tarih Yazımında Öteki Selçuklu Kimliği*, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 167.

¹⁵³ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 248, 519.

¹⁵⁴ Speros Vryonis, Jr., "agm.", s. 53.

iddialı bir yarış söz konusuydu.¹⁵⁵ “Selçuklular neredeyse her yıl bir savaşa katılıyor olsalar da savaşlıklarından çok daha fazla hastane ve yardım kuruluşlarının yapımını destekleyecek zamanı buluyorlardı.” Bizanslıların bozulmaya terk ettikleri yollarını, yeniden kullanılacak hale getirmek için eski köprüleri güçlendiriyor, taştan yeni köprüler inşa ediyordu. Böylece tarihinde ilk defa bu yollar dinlenme evleri ağına sahip oluyordu.¹⁵⁶ Güvenliğin olması şehirlerin büyümesini beraberinde getirmiştir. Anadolu şehirlerindeki (Antakya, Sivas, Malatya, Urfa, Sinop) savaşa bağlı yıkımların, ekonomik hayatta onarılamaz yaralar açmadığı, fetihlerin akabinde büyük, gelişen şehirler olduğu,¹⁵⁷ atılımlar gösterip, uluslararası tüccarların bulunduğu kalabalık ve büyük şehirler haline geldikleri bilinmektedir.¹⁵⁸

Selçuklular, gümrük vergilerini düşürmüş, uluslararası ticarî anlaşmalar yapmış ve ticaretin tehdit edilmesini bir savaş sebebi saymışlardır.¹⁵⁹ Bodmer: “Ticaret anlaşmalarının imzalanması ve değerli altın sikkelerin bastırılmasıyla Sultanlar Anadolu Selçuklu ülkesini, dünya ticaret ailesi halkasına dahil etmişlerdir.”¹⁶⁰ bu sayede tarım, sanayi ve ticaret birbirini

¹⁵⁵ Claude Cahen, “13. Yüzyılın Başında Anadolu’da Ticaret”, *Cogito*, S. 29, Güz 2001, s. 137; Özergin’in doktora tezi bu dönemdeki yol ağlarını, güzergahları ve ehemmiyetini görmek için önemli bir eserdir. Bk. M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1959; Kervansarayların listesi için bk. M. Kemal Özergin, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C 15, S. 20, 1965, s. 141-170.

¹⁵⁶ T. Talbot Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. T. Kaan Taştan, Nobel Yayıncılık, Ankara 2015, s. 97, 100-101.

¹⁵⁷ Alexander Daniel Beihammer, *age.*, s. 148, 405.

¹⁵⁸ Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvînî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, neşr. G. Le Strange, Brill, Leiden 1913, s. 94; Selçuklular zamanındaki Sivas’ın değeri ve önemi hakkında bk. Ebû’l-Fidâ, *Ebû’l-Fidâ Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 306; Osman Turan, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, *DTCFD*, IX/4, Ankara 1951; Cahen, agm., s. 134-135; Sinop’un fethedilmesi, buraya yurdun her bölgesinden yetenekli, güçlü, itibarlı ve zenginlerin gönderilmeleri ve şehirden kaçan gayrimüslimlerin şehre tekrar çağırılmaları ile şehir mamur hale gelmiştir. İbn Bibi, *el-Evâmîrü’l-Alâiyye fi’l-umûri’l-Alâiyye Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 182; Türkler, Maraş’a geldikleri zaman şehirde kalan Hristiyanlara iyi muamele edip kaçtıktan sonra gelenlere de evlerini, bağlarını ve tarlalarını vermişlerdir. Bk. Ebu’l-Ferec, *age.*, s. 395.

¹⁵⁹ M. Said Polat, *agt.*, s. 177; Antalya ve Suğdak seferlerine çıkılması bahsedilen ekonomi politikası ile ilgili bir durumdur. Bk. İbn Bibi, *age.* s. 125-126, 318-319.

¹⁶⁰ Jean-Pierre Bodmer, “Selçuklular Anadolu’da”, *Cogito*, S. 29, Güz 2001, s. 33-47.

destekleyerek gelişmiştir.¹⁶¹ Simon de Saint Quentin bu duruma şahitlik edip Selçuklu Anadolusundan *çok ünlü ve zengin* bir yer olarak bahseder.¹⁶² Rice ise durumu özetlemiştir: *“Bir zafer elde ettiğinde sadece bunun meyvelerinden faydalanmayı düşünen vasat bir boy beyinin aksine, Selçuklular ülkelerini güçlü bir ekonomi ile donatmayı ve özenle hazırlanmış ayrıntılı sosyal hizmetler sağlamayı hedeflemişlerdi. Bu göreve kendilerini o kadar ciddi bir biçimde adanmışlar ki bu zaferlerin alındığı birkaç yıl içinde Küçük Asya insanları için gerçek bir bolluk dönemi başladı.”*¹⁶³ Vryonis de nihayetinde Selçuklu sultanlarının çiftçilere gösterdiği *büyük özeni* kabul edip Selçuklu topraklarına göç edenlerin çok daha güven ve refah içinde olduklarını, bunu tercih ettiklerini yazmıştır.¹⁶⁴ Ayrıca Selçuklu sanatının da bu dönemde kısa süreli ama hayranlık verici bir gelişme gösterdiğini Vryonis nihayetinde ifade etmiştir.¹⁶⁵

Sonuç

Speros Vryonis, eserleriyle Anadolu’nun Türkleşmesine dikkat çekip bu alana önemli bir katkı yapmıştır. Ancak eserlerini ideolojik bir gözle kaleme aldığı, geçmişin neredeyse intikamını almaya çalışan, yitip giden topraklarının yasını tutan bir bakış açısına sahip olduğu, kısacası Yunan milliyetçiliği üzerine bina etmiş olduğu görülmektedir. Batı dünyasının temeli olarak Bizans İmparatorluğu’nu göstermek istemesi, Bizans için siyasî, ekonomik ve insan kaynağı olarak oldukça önemli olan Anadolu’nun elden çıkışını duygusal olarak sunması eserlerine dair birçok problemi beraberinde getirmiştir. Öncelikle Anadolu’nun tarihte hiçbir zaman tam anlamıyla Helenleşmediği, Anadolu’da çöküş yaşayan unsurun Bizans İmparatorluğu olduğu, gelen eleştiriler neticesinde Vryonis tarafından daha sonraki eserlerinde kabul edilip bırakılmıştır. Anadolu medeniyetleri silsilesinde Bizans elbette önemli bir yere sahiptir. Ancak, tarihi tekâmül içerisinde devrini tamamlayarak bölgedeki egemenliğini bir başka devlete,

¹⁶¹ Claude Cahen, *agm.*, s. 133, 140.

¹⁶² Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, Alanya 2006, s. 49-50.

¹⁶³ T. Talbot Rice, *age.*, s. 58.

¹⁶⁴ Speros Vryonis, Jr., *“agm.”*, s. 59; Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 203, 238, 278.

¹⁶⁵ Speros Vryonis, Jr., *age.*, s. 176.

Selçuklulara terk etmiştir. Türkler de geçiş sürecini olabildiğinde ılımlı bir iklimde gerçekleştirip, Anadolu Türk- İslam Medeniyetini inşa etmiştir.

Vryonis, Anadolu coğrafyasına değer verdiğini iddia etmektedir. Ancak durum böyle olsaydı Araplarla savaşlarda veya Haçlı Seferlerinde Anadolu'da gerçekleşen yıkıma büyük önem vermesi gerekirdi. Diğer yandan onun üzerinde durduğu konu Yunanların gücü kaybedip Türklerin egemen olmasıdır. Zira savaşlardan nefes alındığı anda Türklerin Anadolu'da müthiş bir canlanmaya imza attıkları, insan kaynağının göçlerle zenginleşmesiyle şehirlerin canlanıp büyüdüğü, Selçuklu politikalarıyla dünya ticaretine bağlanan Anadolu'da Selçuklu fetihlerinin yıkımdan çok daha fazla zenginlik, refah ve bayındırlık getirdiği görülmektedir. Ancak tabii olarak yazarın dikkat çektiği üzere artık güç Rumlarda değil Türklerdedir ve bu nedenle Anadolu'daki şahlanma ona göre önemli değildir. Önemli olan Türklerin Rumlaşmamalarıdır ve neredeyse böyle olmadığı için Türkmenleri suçlamıştır.

Vryonis, birçok olumsuz olayı Türkmenlere yıkmasına rağmen bahsedilen yükselişi birkaç cümleyle geçiştirip bu durumlarda da Rumlara payı olduğunu, Türklerin bu medeniyet inşasını gerçekleştiremeyeceğini satır aralarına yazmıştır. Ona göre Türkler, amaçsızca fetihler yapan barbarlardır. Hatta denilebilir ki o, sanki bahsedilen dönemde yaşayan ve yurdunu kaybettiği için öfkeli Rum yazarlarından birisi gibidir. Fakat bu durumlarda adeta kendisini çürütürcesine bilgiler sunmuştur ve Türklerin şaşırtıcı başarısından bahsetmiştir. Aynı zamanda fetihleri küçümseme amacıyla, Türklerden önce Bizans'ın yaşadığı iç çatışmalar, dirayetsiz hükümdarlar, yanlış politikalar ve diğer problemlerden bahsederek, fethin gerçekleşmemesinin sürpriz olacağını, oldukça basit bir fetih gerçekleştiğini yazar ve böylece Türkmenlerin faaliyetlerini önemsizleştirir. Fakat yukarıda bahsedildiği gibi Bizans İmparatorluğu önemli bir devlet ve medeniyete sahiptir ve fetihlere rağmen daha asırlarca varlığını koruyabilmiştir. Bu nedenle Türk fetihlerini kolaylaştıran etkenler olsa dahi fethetmek ve daha da önemlisi bu topraklarda kalıcı olmak ve bunu yaparken de kimliğini kaybetmemek oldukça değerli bir konudur ve büyük bir başarıdır.

Vryonis, Hristiyanlık ve kilise üzerinde durup, konu ile ilgili çok detaylı bilgiler vermektedir. Kiliselerin yaşadığı zorluklar, maddî problemler onun içini acıtarak kaleme aldığı satırlardır. Ancak siyasetle iç içe geçen bir dinî yapının, siyasî unsurların çekildiği yerde çöküş yaşamaması

oldukça doğaldır. Kaldı ki Selçuklu Anadolu'sunda kiliselerin varlığı, sıfırdan inşa edilmeleri, tamir edilmeleri, fresklerle süslenmeleri, din adamlarının Konstantinapolis'e gidip gelebilmeleri, dönem itibarıyla oldukça büyük bir hoşgörüyü göstermektedir. Halbuki Bizans için baktığımızda, yazarın kendisi de ifade etmektedir ki, aynı durum geçerli değildir. Bizans Ortodoksluğunun tek seçenek olduğu, diğer mezheplerdeki insanların dışlandığı Vryonis tarafından ifade edilmiştir.

Selçukluların tutucu davranmadıkları, Anadolu'yu vatan tutup burada medeniyetler silsilesine yenisini eklemeyi hedefleyip her anlamda zenginleştirmeye çalıştıkları, siyasî, ekonomik, sosyal ve mimarî politikalarıyla izlenmektedir. Türkler, varlıklarını Anadolu ile bütünleştirmişlerdir. Selçuklular, öncekilerden intikam alma yoluna gitmemiş, onları kapsayarak bir uzlaşma oluşturmaya ve bu uzlaşmada herkese yer vermeye çalışmışlardır. Maddî unsurlar, devşirme malzemelerin kullanımı özenle yapılmıştır ki bu durum günümüzde dahi izlenebilmektedir. Evlilikler, üst düzey din değiştiren veya değiştirmeyen Selçuklu memurları, şehirli veya göçer Türkmenler, hepsi bahsedilen uzlaşma destek vermiştir. Ancak bu sayede kan üzerine değil birleştirici politikalar ile Anadolu Türk- İslam Medeniyetinin temeli atılabilmektedir.

KAYNAKÇA

- ADAK, Mustafa, "Küçük Asya'da Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Ulaşım, İletişim ve Taşımacılık", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, haz. Oğuz Tekin, YKY Yayınları, İstanbul 2022, s. 349- 362.
- Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, çev. Tahsin Yazıcı, Ariflerin Menkıbeleri,, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011.
- Ali b. Ebî Bekir Herevî, *Kitâbu'l-İşârât ilâ Mafiratü'l-Ziyârât*, tahkik Doktor Ali Ömer, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire H. 1423. <https://archive.org/details/boudanawalid>
- ALTIN, Alper, "Anılardan İntikam Alma Fenomeninin Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yansımaları", *Sanat Tarihi Dergisi*, C 32, S. 2, Ekim 2023, s. 671-709.
- ALTUNSOY, Nazlı, "Türkiye Selçukluları Gayrimüslim Politikalarını Dönemin Kiliseleri Üzerinden Okuma ve Kırkdamaltı (Saint George) Kilisesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 7, Aralık 2022, s. 49-65.
- Anna Kommena, *Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.
- ARMSTRONG, Pamela, "Nomadic Seljuks in "Byzantine" Lycia: New Evidence", *Byzantini Mikra Asia (in Modern Greek)*, Athenes 1998, s. 321-338.
- BAUER, Thomas, *Neden İslam'ın Orta Çağı Yoktu? Antik Çağ'ın Mirası ve Doğuşu*, çev. Hülya Yavuz Akçay, Runik Kitap, İstanbul 2021.
- BEIHAMMER, Alexander Daniel, *Bizans ve Müslüman Türk Anadolu'nun Doğuşu (1040-1130)*, çev. Tarık Özbek, Koyu Siyah Yayınları, Ankara 2022.
- BEZER, Gülay Öğün, "Türkiye Selçukluları'nın Güneydoğu Siyaseti ve I. Haçlı Seferinin Bunun Üzerindeki Etkileri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 12, İstanbul 2002, s. 79-113.
- BODMER, Jean-Pierre, "Selçuklular Anadolu'da", *Cogito*, S. 29, Güz 2001, s. 33-47.
- BOEHM, Johannes and Thomas Chaney, "Trade and the End of Antiquity", CEPR Discussion Paper No. 19459, CEPR Press, Paris & London 2024. <https://cepr.org/publications/dp19459>

- CAHEN, Claude, "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", *Cogito*, S. 29, Güz 2001, s. 132-143.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- CHARANIS, Peter, "Bizans İmparatorluğu'nun Çöküşündeki Ekonomik Faktörler", çev. Melek Delilbaşı, *Belleten*, C 48, S. 191-192, 1984, s. 523-536.
- Ebu'l-Ferec, Gregory (Bar Hebraeus), *Ebu'l-Ferec Tarihi I-II*, çev. Ö. Rıza Doğul, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- EYİCE, Semavi, "Ahî Şerefeddin Camii", *DİA*, C 1, s. 531-532.
- EYİCE, Semavi, "Konya'nın Alaeddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Ait Bir Eser: Eflatun Mescidi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 4, 1970, s. 269-302.
- GENÇ, Ali, "Bizans İmparatorluğu'nda Etnisite Kavramı ve Anadolu'da Etnik Asimilasyon", *Geçmişten Geleceğe Küçük Asya Anadolu*, ed. Mustafa Aça ve M. Ali Yolcu, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale 2022, S. 90-99, s. 87-102.
- GIBBONS, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, çev. Ragıp Hulusi Özden, Altınordu Yayınları, Ankara 2017
- GORDLEVSKI, Vladimir, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988.
- GRUMEL, Venance, "Léon Métropolitte d'Amasée (XIIe siècle)", *Études Byzantines*, Tome III, 1945, s. 168-178.
- GÜNEŞ, Cüneyt, *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem Thema Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 2021.
- GÜNEŞ, Cüneyt, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX-XI. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- Hacı Bektâş-i Veli, *Manâkib-ı Hünkâr Hacı Bektâş-i Veli Vilâyet-nâme*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2009.
- Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvînî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, neşr. G. Le Strange, Brill, Leiden 1913.
- HARL, Kenneth, W., *Kazılarda Bulunan Sikkelerin Tanımlanması İçin Rehber-Bizans (M.S. 498-1282)*, çev. Burçak Delikan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.

- HENDY, Michael F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge University Press, 1985.
- HODGSON, M.G.S., *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih C 2*, haz. Metin Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, Farsça trc. Mir Hüseyin Şah, az-Zahra University Publications, Tahran 1372.
- İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- İbn Haldun, *Mukaddime I*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988.
- İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, çev. Ramazan Şeşen, 10. Asırda İslâm Coğrafyası, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.
- JONES, A. H. M., "The Greeks Under the Roman Empire", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 17, 1963, s. 3-19.
- KAFADAR, Cemal, *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, çev. Ceren Çıkın, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010.
- KALDELLIS, Anthony, *Bizans- Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*, çev. Deniz Türker, Karakarga Yayınları, İstanbul 2020.
- KARAKUŞ, Filiz, "13. Yüzyılda Anadolu'da İnşa Edilen Ahşap Direkli Camiler Üzerine Değerlendirme Çalışması", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, Volume 11, Issue 1, January 2021, s. 131-161.
- KHAZANOV, Anatoly M., *Göçebe ve Dış Dünya- Geçmiş, Gelecek ve Şimdiki Hâli Üzerine Mukayese*, çev. Ömer Suveren, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006
- Mesnevî Tercemesi ve Şerhi I-VI*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. M. Ülker Anbarcıoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul 2013.
- Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

- Müntecebüddîn Bedî' Atabeg el-Cüveynî, *Kitab-ı Atabetü'l-Ketebe*, nşr. Muhammed Kazvinî- Abbas İkbâl, Tahran 1329.
- OUSTERHOUT, Robert G., *Visualizing Community Art, Material Culture, and Settlement in Byzantine Cappadocia*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 2017.
- ÖNDER, Mehmet, "Konya Kal'ası ve Figürlü Eserleri", VI. *Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Ankara 1967, s. 145-169.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, "XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları", *Türkiyat Mecmuası*, C 22, S. 2, 2012, s. 63-82.
- ÖZERGİN, M. Kemal, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C 15, S. 20, 1965, s. 141-170.
- ÖZERGİN, M. Kemal, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1959.
- PEACOCK, A. C. S., *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum*, çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- PEKER, A. Uzey, "Anadolu Bazilika Geleneği ve Selçuklu Anıtsal Mimarisine Etkisi", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)*, ed. A. Uzey Peker ve Kenan Bilici, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 55-65.
- POLAT, M. Said, "Göçebeleşme Döneminde (1018-1192) Türkiye'de Kurumlara İlişkin İnşa Faaliyeti Üzerine Bir Değerlendirme". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, Aralık 2019, s. 230-256.
- POLAT, M. Said, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İktisadî ve İktisadî Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih ABD, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.
- REDFORD, Scott, "Anadolu Selçukluları ve Antik Çağ", *Cogito*, S. 29, Güz 2001, s. 48-60.
- REDFORD, Scott, *İktidar İmgeleri Sinop İçkalesindeki 1215 Tarihli Selçuklu Yazıtları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- RICE, T. Talbot, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. T. Kaan Taştan, Nobel Yayıncılık, Ankara 2015.

- SCHULER, Christof, “Kırılğanlık ve Direnç: Hellenistik Küçük Asya’da Hellen Kent Devletleri (Poleis)”, çev. G. Bike Yazıcıoğlu, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, ed. Oğuz Tekin, YKY Yayınları, İstanbul 2022, s. 188-201.
- SEKMAN, Zeynep Hilal, *Selçuklu Çağı’nda Gayrimüslimlere Göre Kendi ve Öteki (1040-1318)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi ABD, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2025.
- Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, Alanya 2006.
- SKYLITZES, John, *a Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Translated by John Wortley, Cambridge University Press, New York 2010.
- Süryani Patrik Mihail, *Süryani Patrik Mihail’in Vekainamesi İkinci Kısım (1042-1195)*, çev. Hrant D. Andreasyan, 1944.
- ŞAMAN DOĞAN, Nermin, “Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus Döneminde (1211-1220) Baniler ve İmar faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 2016, s. 219-250.
- ŞÜKÜROV, Rüstem, *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu’nun Türkleşme Süreci*, haz. İvan Pavli ve Badegül Can Emir, Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları, İstanbul 2016.
- TEKİN, Oğuz, *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri / The Yapı Kredi Collection Byzantine Coins*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- TEXIER, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III*, çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.
- TOYNBEE, Arnold, *Tarih Bilinci*, çev. Murat Belge, Bateş Yayınları, İstanbul 1978.
- TURAN, “Osman, Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, *DTCFD*, IX/4, Ankara 1951, s. 447-457.
- TURAN, Osman, “Les Souverains Seldjoukides et Leurs Sujets Non-Musulmans”, *Studia Islamica*, No: 1, 1953, s. 65-100.
- TÜLÜCE, Adem, *Bizans Tarih Yazımında Öteki Selçuklu Kimliği*, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

- Urfalı Mateos, *Vekâyi-nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, notlar Edouard Dulaure ve M. H. Yınanç, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- VRONIS, Speros Jr., *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*, çev. İdem Erman, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2020.
- VRONIS, Speros Jr., "Bir Dünya Uygarlığı: Bizans", çev. Z. Biliz, *Cogito*, S. 17, Kış 1999, s. 37-50.
- VRONIS, Speros Jr., "Nomadization and Islamization in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29, 1975, s. 41-71.
- VRONIS, Speros Jr., "Religious Change and Continuity in the Balkans and Anatolia from the Fourteenth through the Sixteenth Century", *Islam and Cultural Change in the Middle Ages*, ed. Speros Vryonis Jr., Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1975, s. 127-140.
- VRONIS, Speros Jr., "The Decline of Byzantine Civilization in Asia Minor Eleventh-Fifteenth Century", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 29, 1975, s. 351-356.
- VRONIS, Speros Jr., "the Question of the Byzantine Mines", *SPECULUM*, V. 37, No.1, January 1962.
- VRONIS, Speros Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, London 1971.
- WILLIAM, C. Brice, M. A., "Anadolu'nun Türk Kolonizasyonu", *Osmanlı Öncesi Anadolu'da Pastoral Yaşam*, çev. İlhan Aslan, Post Yayınevi, İstanbul 2021, s. 63-96.
- WOLPER, Ethel Sara, *Cities and Saints Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia*, the Pennsylvania State University Press, China 2003.